

K PÔSOBENIU MOCENSKO-REPRESÍVNEHO APARÁTU A REŽIMU SLOVENSKEHO ŠTÁTU V SÚVISLOSTI S VOJNOU PROTI POĽSKU

IGOR B A K A

BAKA, I.: Activity of Governmental and Repressive Machinery and Slovak State Regime in Connection with War against Poland. *Vojenská história*, 5, 4, 2001, pp.34 – 53, Bratislava.

The study deals with to date insufficiently elaborated issue of activity of the regime and governmental and repressive machinery in the period of preparation of the Slovak Army for the war against Poland and during this war. The attention is focused on the position of Hlinka's party and its activity. The author takes notice also of the Army and further elements of governmental and repressive machinery (gendarmes, state police, financial guard and justice).

In the first part of the study he characterises the efforts of the regime to militarise the society, to prepare and realise mobilisation, he describes anti-war acts of soldiers, growing ambitions of the government and its repressive activity.

In the second part he analyses measures of the regime to prevent resistance against the war with Poland. He pays attention also to co-operation of Slovak and German intelligence bodies related to crossing to Poland where the Czech and Slovak Legion was formed, as well as to measures aimed at providing security of German troops in their entry to the Slovak territory and organisation of counterespionage activity of Hlinka's guard.

Military History. Slovakia. World War II. Governmental and Repressive Machinery and Slovak State Regime in Connection with War against Poland.

Leto 1939 na Slovensku prebiehalo v znamení konsolidácie ľudáckeho režimu, ktorý možno už v tomto období označiť ako totalitný. Dôležitým krokom, ktorý upevnil politický systém prvej SR, bolo prijatie ústavy 21. júla 1939. Dominanciu výkonnej moci nad zákonnou a súdnou legalizoval paragraf 44, na základe ktorého vláda mohla vydávať nariadenia s mocou zákona. Ústava tiež potvrdzovala existenciu štátostrany HSLS, ktorej poslaním bola „prevýchova národa“. Okrem nej existovala len strana nemeckej menšiny a z dôvodu reciprocity tiež maďarská strana. Režim mala stabilizovať pokračujúca centralizácia verejnej správy, ale aj vybudovanie jeho mocenských opôr, teda slovenskej armády a spoľahlivého bezpečnostného aparátu (četníctvo, polícia). Tento proces si však vyžadoval prekonať čo najskôr problémy s nedostatkom vyškolených a režimu oddaných kádrov, ktoré nastali po odchode väčšiny Čechov. Upevniť postavenie režimu mala tiež štvavá propaganda a zostrená perzekúcia skutočných, ale aj jeho potenciálnych odporcov (komunistov, exponentov bývalých československých strán, Židov, Čechov). Ako príklad uvediem vl. nariadenie z 23. marca, podľa ktorého mohli byť v Zaisťovacom tábore Ilava na príkaz ministra vnútra uväznené „osoby, ktoré doterajšou činnosťou vzbudili a vzbudzujú vážnu obavu, že budú prekážkou v budovaní slovenského štátu.“¹ K tomu treba dodať, že ľudáci pozastavili už v období autonómie občianske práva, ktoré uzákonovala ústava z roku 1920. Po vyhlásení samostatnosti sa toto vládne nariadenie predlžovalo a po vypuknutí vojny proti Poľsku stalo trvalým.² Proces upevňovania politickej moci sa prejavil tiež prijatím prvých zákonov namierených proti Židom, ktorých režim označil (popri Če-

¹ Slovenský zákonník 1939, vládne nariadenie 32 Sl. z.

² Sbirka zákonů a nařízení 1938, ústavný zákon 317 Zb. z. a n.; Slovenský zákonník 1939, vládne nariadenia 9 Sl. z., 141 Sl. z., 241 Sl. z.

choch) za svojich najväčších nepriateľov. Na druhej strane proces konsolidácie režimu si vyžadoval stabilizáciu pomerov vo vlastnom tábore. Tomu zodpovedalo nariadenie o odzbrojení Hlinkovej gardy (HG), ktorú režim v období autonómie využíval ako nátlakovú skupinu na rýchle presadenie zmien. Po 14. marci sa však ambícia radikálov získať najvýznamnejšie pozície v štáte, ako aj nekontrolované excesy (okrádanie, fyzické týranie) namierené najmä proti Židom a Čechom, začali javiť ako prekážka. V snahe integrovať HG do režimu sa začala už v máji pripravovať koncepcia, podľa ktorej sa mala jej moc obmedziť na šírenie jednotnej nacionálnej ideológie, a to prostredníctvom brannej výchovy.

Napriek tomu, že na konci augusta 1939 sa ľudácky režim ešte dostatočne nekonsolidoval, Slovensko na žiadosť Nemecka vstúpilo do vojny proti Poľsku.³ Z vnútropolitického hľadiska to bol riskantný krok. Napriek tomu „poľská kampaň“, ako aj účasť slovenskej armády na ťažení, upevnili dovtedy labilné zahraničnopolitické postavenie 1. SR, ktorá sa tak etablovala ako satelit a vzorový štát v nacistickej sfére vplyvu. Rýchly pád Poľska pritom zlikvidoval chýry o možnom delení Slovenska v tomto období. Na druhej strane ľudácky nacionalizmus slávil úspech v podobe záboru pohraničných severných území, ktoré Poľsko získalo v rokoch 1920, 1924 a 1938.⁴

Z tohto pohľadu je zaujímavé sledovať, aké nátlakové metódy režim podnikol, aby v súvislosti s vojnou militarizoval celú spoločnosť a demonštroval všeobecný súhlas s protipoľskou politikou. Zároveň, aké prostriedky musel režim použiť, aby bezohľadne utlmil, najlepšie už v zárodku, akýkoľvek prejav demokratického zmýšľania a odporu voči vojne. Takýto prístup okrem iného umožňuje sledovať, v akom rozsahu vojna proti Poľsku prehĺbila totalitárizáciu politického a spoločenského života na Slovensku. Doterajší výskum sa touto problematikou príliš nezaoberal,⁵ a to aj preto, že takýto zámer vyžaduje pomerne hlbokú analýzu pôsobenia režimu a mocensko-represívneho aparátu (četníctva,⁶ polície, Finančnej stráže, justície, armády, HG, Hlinkovej mládeže (HM), Freiwillige Schutzstaffel (FS), vnútornej verejnej správy)⁷ v sledovanom období.

MOBILIZÁCIA A POKUS O MILITARIZÁCIU SPOLOČNOSTI

Snaha militarizovať spoločnosť bola ľudáckemu režimu vlastná. Spolu s koncentráciou politickej moci, všadeprítomnou cenzúrou, dotvárala psychologická mobilizácia, polovojenské zapojenie občanov, podriadenie krajiny jedinému cieľu – víťazstvu – základné kontúry totalitného štátu. Pokusy vnášať do spoločnosti vojnové hodnoty, a teda aj vojnové prostriedky,

³HRNKO, A.: Rokovanie o ochrannom pásme a vťahnutie ľudácko-fašistického slovenského štátu do vojny proti Poľsku. In: Zborník Múzea SNP, 12, Banská Bystrica 1987 (Rokovanie...), s. 39 – 55.

⁴HRNKO, A.: Príčiny a spoločenskopolitické dôsledky účasti slovenského štátu vo vojne proti Poľsku roku 1939. In: Historický časopis, XXXI, Bratislava 1983, č. 3, (Príčiny...), s. 407 – 408.

⁵Pozornosť sa venovala skôr bojovému nasadeniu slovenskej armády: ŠIMUNIČ, P.: Slovenská armáda vo vojne proti Poľsku. In: Apológia 1994, 1 (Slovenská armáda...), s. 20 – 26; Ale tiež vojensko-politickým krokom, ktoré determinovali vstup Slovenska do vojny: HRNKO, A.: Politický vývin a protifašistický odboj na Slovensku. Bratislava 1988 (Politický vývin...), s. 31 – 37; Ten istý: Rokovanie..., c. d.; Ten istý: Príčiny..., c. d., s. 394 – 414; Značne tendenčne píše o tejto problematike autori 4. dielu Vojenských dejín Československa, k čomu treba dodať, že čs. historiografia pred rokom 1989 zámere vyzdvihovala rozsah protivojnových prejavov v septembri 1939 na Slovensku. Vojenské dejiny Československa (1939 – 1945) IV. díl. Praha 1988, s. 152 – 155.

⁶K zmene názvu „četníctvo“ na „žandárstvo“ došlo na základe vyhlášky ministerstva vnútra zo dňa 6. 10. 1939. Úradné noviny, s. 432 – 433.

⁷Čiastočne sa tejto problematike venoval HRNKO, A.: Príčiny..., c. d., s. 408 – 413; Ten istý: Politický vývin..., c. d. 90 – 91; Tiež Za národné oslobodenie, za novú republiku (1939 – 1945). Bratislava 1988, s. 145 – 146.; Činnosťou HG v súvislosti s vojnou sa čiastočne zaoberal SUŠKO, L.: Hlinkova garda od svojho vzniku až po salzburské rokovanie (1938 – 1940). In: Zborník Múzea SNP, II, Banská Bystrica 1969, s. 245 – 247.

korešpondovali so základným cieľom ľudackej ideológie, vytvoriť štát ako „národné spoločenstvo“. Aby sa každý „Slovák“ stotožnil s presvedčením, „že blaho národa a štátu je každému z nás najvyšším zákonom“, musel byť tak po stránke „mravne-národnej“, ako aj „vojenskej“, pripravený kedykoľvek odraziť „cudzie nepriateľské ruky, ktoré siahajú na našu slobodu“.⁸ Tomuto ideálu zodpovedalo aj neustále proklamované heslo – „Slovenský národ = vojenský národ“.⁹ Každý, kto sa s takýmto ideálom ľudáckych nacionalistov odmietol stotožniť, ocitol sa okamžite v pozícii nepriateľa a zradcu slovenského národa.

Pokusy ľudákov o militarizáciu spoločnosti pritom nachádzali, aspoň spočiatku, širšiu odozvu aj v radoch širokej verejnosti. A to už v období autonómie v dôsledku národného poníženia po Viedenskej arbitráži. Tiež krátko po vyhlásení samostatnosti v marci 1939, po vpáde maďarských vojsk na východné Slovensko (tzv. malá vojna). Túto skutočnosť dokazuje aj rýchly vzostup členskej základne paramilitantných organizácií HG a HMO ako nositeľov jednotnej nacionálnej ideológie. Rovnaký efekt ľudáci chceli vyvolať aj na jeseň 1939 v súvislosti s vojnou proti Poľsku, a to aj napriek jej agresívnemu, útočnému charakteru. Úsilie zjednotiť verejnú mienku pomocou nacionalizmu našlo svoje najširšie uplatnenie v štvavej protipoľskej propagande, ktorá sa aktivizovala už v druhej dekáde augusta.¹⁰

Aby ľudáci ospravedlnili svoj podiel na vojenskej agresii, vyrukovali s tvrdením, že v prípade vojenského konfliktu budú Slováci len brániť svoje územie „proti hroziacemu poľskému nebezpečenstvu“.¹¹ Mobilizovať verejnosť sa pokúšali apelom na národnú a vlasteneckú povinnosť všetkých Slovákov. V tejto súvislosti sa vytváral démonický obraz Poľska „čo už dva razy chňaplo z nášho tela od Čadce po Štiavnik rýdze slovenské kraje“ a opäť ohrozuje „tvrdým chcením budovaný Slovenský štát“.¹² V tomto kontexte bolo povinnosťou každého Slováka stáť na strážii a pomôcť odraziť „útok na štátnu našu existenciu“. Dobová tlač sa v tejto súvislosti usilovala vytvárať obraz jednotného, brániť svoju vlasť pripraveného národa: „V prípade, ak by nejakým násilným činom z ktorejkoľvek strany ohrozená bola integrita slovenského územia, vstúpi celý národ slovenský ako jeden muž na obranu svojich výsostných práv. Slovenské vojsko, HG a všetci Slováci sú kedykoľvek pripravení zasiahnuť aj so zbraňou v ruke proti akémukoľvek útočníkovi.“¹³ Deklarovať tento postoj, aspoň navonok, boli ľudáci pripravení aj za cenu všetkých donucovacích prostriedkov, ktorými režim disponoval. V súvislosti s agresívnym postupom slovenskej armády mimo územia Slovenska doplnili túto tézu veľmi šikovne o požiadavku „oslobodiť ujarmených bratov v Poľsku“, teda obyvateľov sporných hraničných území.¹⁴

Odpoveď na otázku, či sa ľudácky režim počas poľskej vojny osvedčí, závisela predovšetkým od toho, aký postoj zaujmú mobilizovaní záložníci. V radoch ľudáckych predstaviteľov vládli obavy z protirežimistických tendencií v armáde. Veľkou neznámou bol dôstojnícky zbor prebratý z bývalej republiky. Od slovenského dôstojníka v čs. armáde sa vyžadovala jasná československá a demokratická orientácia. V pamäti ešte rezonovalo júnové protigardistické vy-

⁸Slovák, 5. 9. 1939.

⁹Pozri napríklad Slovák, 22. 8. 1939.

¹⁰Po zákroku Nemeckej vojenskej komisie (DMK) na Slovensku sa už koncom augusta zlikvidovali akékoľvek polonofilské tendencie v masovokomunikačných prostriedkoch. Organizovanie propagandy sa zverilo radikálom na čele s A. Machom. Za šéfredaktora stranického denníka Slovák bol menovaný jeden z pronacistických a protipoľsky orientovaných politikov K. Murgaš. Dňa 28. 8. MV vydalo nariadenie o zákaze predaja všetkých maďarských, poľských a českých novín. Slovenský národný archív (SNA), fond (f.) Ministerstvo vnútra (MV), číslo krabice (č. k.) 20, zložka (zl.) 10 399/39; f. Národný súd (NS), II A – 898, Tn ľud 8/46, A. Mach; K otázkam propagandy v súvislosti s „poľskou kampaňou“ pozri NIŽŇANSKÝ, E.: Slovenská účasť vo vojne proti Poľsku. Občan Slovenska v zajatí propagandy vtedajších vládnych predstaviteľov. Úvahy a dokumenty (Slovenská účasť...). In: Studia historica Nitriensia, VI., Nitra 1997, s. 169 – 216.

¹¹Pozri „Výzva k obyvateľstvu Slovenska“. Slovák, 30. 8. 1939.

¹²Slovák, 27. 8. 1939; NIŽŇANSKÝ, E.: Slovenská účasť.... c. d., s. 176 – 178.

¹³Slovák, 26. 9. 1939.

¹⁴Slovák, 3. 9. 1939; NIŽŇANSKÝ, E.: Slovenská účasť.... c. d., s. 189.

stúpenie vojakov v Ružomberku, ako i odhalené sprisahanie tamojšej posádky, ktorá plánovala prechod k čs. jednotkám do Poľska.¹⁵ Obavy naplnila už emigrácia generálneho inšpektora slovenskej armády div. gen. R. Viesta, ako aj veliteľ a leteckta plk. J. Ambruša krátko pred vypuknutím vojny.¹⁶

Ochotu slovenských vojakov nastúpiť so zbraňou v ruke proti Poľsku mala preveriť už samotná mobilizácia. V tejto súvislosti nemožno súhlasiť s tvrdením A. Hrnka, podľa ktorého „značný počet záložníkov neuposlúchol povolávacie rozkazy“.¹⁷ Treba povedať, že doplňovanie brannej moci na vojnové stavy sprevádzali viaceré problémy. Veľké nedostatky boli v evidencii záložníkov. Tú viedli kmeňové telesá, v ktorých záložník slúžil. Tak sa stalo, že mnohí záložníci patrili k útvarom, ktoré boli po rozpade Č-SR a vzniku slovenskej armády zrušené, prípadne, reorganizované. Mnohí záložníci tak vôbec nedostali zvolávací lístok. Predstaviteľom brannej moci robili starosti tiež ďalšie problémy. Problematický sa ukázal aj štatút domovskej príslušnosti záložníka. Mnohé osoby si neplnili ohlasovaciu povinnosť a nachádzali sa na prácach v Nemecku. Tieto problémy sa veliteľstvo brannej moci rozhodlo vyriešiť povolaním čo najväčšieho počtu ročníkov v zálohe (spolu 15 ročníkov).¹⁸

Napriek spomenutým opatreniam muselo ministerstvo národnej obrany (MNO) zrušiť dovtedajší spôsob povolávania. V inštrukciách adresovaných ministerstvu vnútra (MV) zo dňa 2. septembra MNO naliehalo, aby príslušné četnícke a policajné orgány v súčinnosti s notárskymi úradmi urobili kontrolu mužstva v zálohe, ktoré ešte nenastúpilo. Všetci záložníci, ktorí by odmietli narukovať k najbližšiemu náhradnému telesu svojej zbrane, mali byť potrestaní podľa platných vojnových ustanovení.¹⁹ Na základe týchto opatrení nastúpilo asi 120 000 osôb z celkového počtu 160 000. Zvyšok pripadal na chorých, oslobodených záložníkov, ktorí sa nestihli vrátiť z Nemecka a samozrejme tých, ktorí narukovať odmietli.²⁰ Zoznamy tých, ktorí odmietli narukovať, mala po skončení vojny vypracovať HG.²¹

Mobilizačné vyhlášky sa vzťahovali na záložníkov bez ohľadu na národnosť. Príslušníci národnostných menšín (najmä Maďari), ktorým režim z ideologických dôvodov nedôveroval, boli pridelení k náhradným jednotkám.²² Toto nariadenie sa, samozrejme, nevzťahovalo na príslušníkov nemeckej menšiny, ktorá mala na Slovensku výsadné postavenie. Z toho dôvodu sa pôvodne počítalo s nasadením výlučne nemeckého pluku.²³ V dôsledku veľmi rýchlej demobilizácie sa však jeho výstavba nestihla dokončiť. Svoje pritom zohrali problémy s kmeňovou príslušnosťou tej-ktorej osoby, keďže príslušníkom nemeckej menšiny bola len v júli 1939 po niekoľkých mesiacoch znovu obnovená branná povinnosť.²⁴ Špecifické postavenie mali rasovo prenasledované osoby, teda Židia, na ktorých sa vzťahovalo vládne nariadenie z 21. júna 1939, podľa ktorého boli všetci židovskí vojaci preradení z vojenskej prezenčnej služby do osobitných pracovných útvarov (nariadenie sa týkalo aj židovských záložníkov povolávaných na cvičenie).²⁵

¹⁵CHYTKA, S. V. (ed.): Ružomerská vzbura 1939. Zborník vystúpení zo seminára 1999. Ružomberok 2000.

¹⁶ŠIMUNIČ, P.: Slovenská armáda a začiatky vojenského odboja (marec – august 1939). Tamže, s. 29 – 30.

¹⁷HRNKO, A.: Politický vývin..., c. d., s. 91.

¹⁸Vojenský historický archív (VHA) Trnava, f. „55“, 55 – 59 – 1, materiál pre expozé vlády.

¹⁹VHA Trnava, f. Ministerstvo národnej obrany (MNO) 1939 – 1945, spisy tajné (sp. taj.), č. k. 3, číslo jednice (č. j.) 24 370, č. j. 24 375.

²⁰VHA Trnava, f. „55“, 55 – 59 – 1, materiál pre expozé vlády; Napríklad do 14. 9. nastúpilo 106 531 záložníkov a 1 536 gážístov, f. Bernolák, č. k. 2, č. j. 15 263 taj., do 19. 9. 114 904 záložníkov a 1 654 gážístov, do 20. 9. 115 078 záložníkov a 1 677 gážístov, f. Bernolák, č. k. 3, č. j. 15 365 taj.; K tomuto počtu treba pripočítať ešte vojakov základnej vojenskej služby. Podľa J. Bystrického dosiahla slovenská armáda k 20. 9. stav 148 113 osôb. Takéto početné stavy už slovenská armáda v období 2. svetovej vojny nikdy nedosiahla. BYSTRICKÝ, J. Pozemné vojská Slovenskej armády na bojiskách 2. svetovej vojny. In: Apológia 1994, 6, s. 19.

²¹SNA, f. 209 (Ústredňa štátnej bezpečnosti), 209 – 837 – 10, rozkaz HV HG zo 6. 10. 1939.

²²VHA Trnava, f. MNO 1939 – 1945, sp. taj., č. k. 3, č. j. 24 431, č. j. 24 535.

²³VHA Trnava, f. MNO 1939 – 1945, sp. taj., č. k. 3, č. j. 24 490.

²⁴Slovenský zákonník 1939, vládne nariadenie 182 Sl. z.

²⁵Slovenský zákonník 1939, vládne nariadenie 150 Sl. z.

Podľa rozkazu veliteľstva „Bernolák“ z 12. septembra mali byť pracovné útvary umiestnené izolovane, vychádzky obmedzené a styk s civilným obyvateľstvom zakázaný.²⁶ Urýchlenej realizácii týchto diskriminačných opatrení sa intenzívne domáhala tiež predsedníctvo vlády. Na návrh HG, aby boli všetci Židia uprostred rozpútanej vojny okamžite eliminovaní, predostrela vláda už 8. septembra MNO požiadavku, aby sa na práce nasadili i židovskí nevojaci, teda tí, ktorí z rôznych príčin neabsolvovali základnú vojenskú službu. „Totálnym“ nasadením Židov na práce sa mali utíšiť hlasy tých, ktorým sa v súvislosti so septembrovou mobilizáciou javilo preradenie Židov na práce ako privilegium. Pri sústreďovaní Židov mali asistovať oddiely HG. Realizácia týchto opatrení však od začiatku viazla na technických problémoch, ktoré sprevádzali mobilizáciu. Dočasné pracovné skupiny Židov sa preto na niektorých miestach pokúšala svojvoľne organizovať tiež samotná HG. Práce mali prevažne diskriminačný, trestný charakter, gardistov ani nezaujímal ekonomická racionalita takejto činnosti. Za týchto okolností organizovalo MV (so súhlasom predsedu vlády J. Tisu) v októbri niekoľkotýždňové židovské pracovné tábory pre židovských mužov-záložníkov vo veku od 20 do 50 rokov. Takéto tábory vznikli v Plaveckom Podhradí, Novom Meste nad Váhom, Poprade, v okolí Banskej Bystrice, Prešova a Humenného. Po materiálnej stránke ich udržiavali sami povolanci a židovské ústredné organizácie.²⁷

Je príznačné, že predstavitelia slovenského židovstva proti týmto diskriminačným opatreniam neprotestovali a väčšina židovských záložníkov aj včas vyhovela povolávacím rozkazom. Zástupcovia slovenských Židov si pritom veľmi dobre uvedomovali, že akékoľvek protesty a nezáujem plniť tieto príkazy, by len zhoršili postavenie židovskej komunity, ktorá v roku 1939 už okúsila dopad prvých protizidovských zákonov.²⁸ Opačný bol prípad záložníkov maďarskej národnosti, chránených princípom reciprocity, ktorých značná časť (pravdepodobne na príkaz maďarského vyslanectva) zvolávacie rozkazy skutočne neuposlúchla. Podľa Policajného riaditeľstva v Bratislave išlo hlavne o osoby, ktoré mali trvalú domovskú príslušnosť na území, ktoré bolo v novembri 1938 odstúpené Maďarsku. V tejto súvislosti podalo Policajné riaditeľstvo návrh, aby „z územia Slovenskej republiky boli vykázani všetci tí, ktorí odopierajú nastúpiť na vojenské cvičenie a nevedia sa preukázať cudzím cestovným pasom“.²⁹ Dňa 10. septembra sa na stránkach Slováka objavil článok pod názvom Fantastické výmysly. S rozhorčením sa tu reaguje na správu, ktorú rozšírila maďarská propaganda, že „Slováci húfne utekajú na maďarské územie“.³⁰ MV napriek tomu už 12. septembra inštruovalo všetky podriadené orgány na maďarsko-slovenskej hranici, aby celú záležitosť prešetrili. Orgány Finančnej stráže posilnené o jednotky četníctva a HG nahlásili niekoľko prípadov úteku občanov maďarskej národnosti, o hromadnej emigrácii však nezistili nič.³¹

Priebeh mobilizácie poznačilo tiež niekoľko lokálnych konfliktov medzi rukujúcimi záložníkmi a štátnou mocou. Nie každý incident však mal politický podtext, vo viacerých prípadoch išlo o bežné výtržnosti opitých záložníkov. Väčšinu spracovala dobre fungujúca propaganda, ktorá vykresľovala slovenských vojakov ako hrdinov a záchrancov slovenskej samostatnosti, ako i strach z následnej perzekúcie v období zostrených bezpečnostných opa-

²⁶Pôvodne slúžila časť židovských dôstojníkov aj počas vojny v slovenskej armáde. Podľa služobného poriadku ich museli zdravieť aj nemeckí vojaci a dôstojníci s nižšou hodnosťou. Nemci proti tomu okamžite protestovali. V rozkaze veliteľstva „Bernolák“ z 12. 9. sa preto píše, že v prípade nevyhnutnej potreby lekára Žida na výkon lekárskej praxe pri vojsku, môže ju vykonávať ako z aktívnej služby prepustený civil. VHA Tmava, f. Bernolák, č. k. 2, č. j. 15 152 dôv.

²⁷BAKA, I.: Židovský tábor v Novákoch 1941 – 1944. Bratislava 2001, s. 19 – 21.

²⁸Uvedené skutočnosti možno dokumentovať na základe korešpondencie medzi MV a vtedy ešte existujúcimi židovskými organizáciami. Vojenský historický archív (VHA) Praha, f. Sbirka – Slovenská armáda 1939 – 1945, č. k. 13, č. j. 209 829, memorandum židovských organizácií z 20. 9. 1939.

²⁹SNA, f. MV, č. k. 21, zl. 11 669/39, hlásenie Policajného riaditeľstva zo 6. 9. 1939.

³⁰Slovák, 10. 9. 1939.

³¹SNA, f. MV, č. k. 21, zl. 12 035/39, telefonogram MV z 12. 9. 1939.

trení.³² Na druhej strane nálada, ktorá panovala medzi vojskom mala ďaleko od obrazu bojovým duchom nadchnutého vojaka vytváraného propagandou. Toto tvrdenie možno dokumentovať na príklade nepokojov z 15. septembra, ktoré vypukli medzi záložníkmi sústredenými v Kremnici.

Kremnická vzbura je považovaná za najväčšie protivojnové vystúpenie. Marxistická historiografia uvádza tiež vzbury v ďalších mestách (Levoča, Kežmarok, Banská Štiavnica, Bánovce nad Bebravou, Nitra, Zvolen, Brezno). Doterajší výskum mi však tieto prípady nepotvrdil. S podobným konštatovaním sa musel uspokojiť už A. Hrnko.³³ Za pôvodcov vzbury četníci označili vojakov komunistického a evanjelického zmýšľania. Vzbúrení vojaci sa previnili tým, že opustili posádku a odišli do mesta, kde vykrikovali protivládne heslá. Údaje o počte protestujúcich vojakov sa rôznia a pohybujú od 1 000 do 3 000. „Zaistiť poriadok a kl'ud v meste“ sa pokúšalo četníctvo, polícia, jednotky HG a FS, celú situáciu napokon vyriešil hustý dážď a príchod vojenského oddielu s tromi pancierovými autami. V nasledujúcich dňoch bezpečnostné orgány preventívne zatkli niekoľko civilných osôb, ktoré ako nespoľahlivé dodali do Ilavy.³⁴ Marxistická historiografia zámerne zveličovala význam vojenskej vzbury v Kremnici. Nie je pravda, že minister NO gen. F. Čatloš a veliteľ HG A. Mach osobne vyjednávali s vojakmi, ani to, že poriadok v meste sa podarilo nastoliť až po tom, čo vojakom sľúbili, že nebudú nasadení na fronte.³⁵ V skutočnosti Čatloš prišiel do Kremnice 17. septembra, v čase, keď už nepokoje boli zažehnané. Okrem toho príčiny nespokojnosti zo strany rukujúcich záložníkov nespočívali ani tak v uvedomovaní si vlastnej účasti na vojenskej agresii, ako v problémoch sociálneho charakteru. Krajinské veliteľstvo četníctva medzi hlavné príčiny nepokojov uviedlo zlé ubytovanie, nedostatočnú stravu záložníkov, strach o doma zanechané rodiny, ako i fakt, že vojaci sa pre nedostatok dôstojníkov „povaľovali po dobu niekoľkých dní bez zamestnania“. Účasť civilného obyvateľstva vyšetrovanie vylúčilo.³⁶ O názorovej nevyhranosti búriacich sa vojakov svedčí fakt, že na druhý deň sa skupinky opitých vojakov dobýjali do židovských obchodov, vykrikovali protizidovské heslá a majiteľov okrádali o alkohol. Treba povedať, že podobné incidenty sa vyskytli aj na iných miestach Slovenska. Okresný úrad v Kremnici preto nariadil zatvoriť všetky židovské obchody.³⁷

Ako vyplýva z hlásenia príslušnej četnickej inštancie, pod celý prípad sa podpísali technické problémy, ktoré spomalili priebeh mobilizácie. Viacerí záložníci nastupovali ešte aj vtedy, keď najstaršie ročníky demobilizovali. Napríklad záložníci, ktorým sa skončilo vyčkávanie osvedčenie, nastupovali až do 5. októbra 1939.³⁸ Pritom väčšina mužstva sa do bojových akcií na poľskom území vôbec nezapojila, nehovoriac o tých, ktorí prišli až po skončení bojových akcií slovenskej armády. Z toho dôvodu si mnohí kladli otázku, načo sú ešte na vojne. K tomu sa pridával strach o vlastnú rodinu a hospodárstvo, o ktoré sa nemal kto starať. Obrovský nábor záložníkov spôsoboval chaos, ktorý sa stupňoval vinou akútneho nedostatku dôstojníkov. Preto bolo len veľmi ťažké udržať vo vojsku poriadok, disciplínu a bojového ducha. O situácii, ktorá v armáde panovala, informuje správa veliteľstva „Bernolák“ (krycie meno poľného slovenského armádneho veliteľstva) vypracovaná krátko po incidente v Kremnici. Okrem

³²SNA, f. MV, č. k. 21, zl. 11 531/39; č. k. 22, zl. 12 409/39; Ako príklad možno uviesť prípad, ktorý sa odohral na železničnej stanici v Čadci. Dňa 5. 9. sem prišiel osobný vlak, z ktorého vystúpilo asi 100 rukujúcich záložníkov. Už vo vlaku robili výtrznosti, okrádali a fyzicky ohrozovali cestujúcich a železničný personál. V Čadci sa zhromaždili pred bufetom, kde sa domáhali alkoholu. Na privolaných četníkov hádzali kamene a pokrikovali: „Vy židobolševici, vy nie ste slovenskí četníci...“ SNA, f. MV, č. k. 22, zl. 12 373/39, hlásenie Krajinského veliteľstva četníctva.

³³HRNKO, A.: Príčiny..., c. d., s. 408.

³⁴SNA, f. MV, č. k. 22, zl. 12 373/39, hlásenie Krajinského veliteľstva četníctva z 18. 9. 1939.

³⁵Pozri napríklad Za národné oslobodenie..., c. d., s. 146.

³⁶VHA Trnava, f. MNO 1939 – 1945, Prezídium 1939 – 1940 I. časť, spisy dôverné (sp. dôv.), č. k. 3, č. j. 2 551, hlásenie Krajinského veliteľstva žandárstva z 31. 10. 1939.

³⁷SNA, f. MV, č. k. 22, zl. 12 373/39, hlásenie Krajinského veliteľstva četníctva z 18. 9. 1939.

³⁸VHA Trnava, f. Bernolák, č. k. 3, č. j. 15 534 taj., výnos MNO (HVV) z 5. 10. 1939.

iného sa tu konštatuje, že vojaci nepoznajú svojich veliteľov rôť a praporov, v ubikáciách nie je poriadok, mužstvo sa túla svojvoľne bez priepustky, a to aj na veľké vzdialenosti od svojich útvarov... O šírení protirežimistických a polonofilských tendencií medzi mužstvom sa však v správe nepíše nič. Podľa rozkazu veliteľstva „Bernolák“ z 19. septembra mali byť zistené nedostatky okamžite odstránené. Do tohto kontextu zapadli tiež nové smernice upravujúce prácu vojenskej spravodajskej služby. Podľa inštrukcií 2. (spravodajského) oddelenia Hlavného vojenského veliteľstva (HVV) v Bratislave z 19. septembra mali spravodajské orgány okrem iného „potierať nepriateľskú a polonofilskú propagandu“ medzi vojskom, vybudovať dôvernú sieť medzi mužstvom, kontrolovať rozhlasové prijímače umiestnené vo vojenských ubikáciách, robiť časté prehliadky vojenského odevu, a to v úsilí dopátrať sa nepriateľských letákov či „tendenčných“ listov.³⁹ Okrem toho od 18. septembra začal v rozhlase cyklus propagandistických prednášok pre vojakov, ktorí sa mali naučiť „poznať históriu svojho národa ... cez slovenské pravdivé okuliare“.⁴⁰

Uvedené problémy vyriešila až postupná demobilizácia, ku ktorej MNO okamžite pristúpilo. Už 17. septembra vydalo MNO (HVV) inštrukcie, podľa ktorých mohla byť na 14-dňovú dovolenku na poľnohospodárske práce uvoľnená až polovica mužstva. Na 21-dňovú dovolenku mal byť uvoľnený rovnaký počet zápoľných útvarov. Ročníky 1903 a staršie mali byť prepustené na trvalú dovolenku.⁴¹ Oficiálnu bodku za poľským ťažením dala vojenská slávnosť, ktorá sa konala 5. októbra 1939 v Poprade za prítomnosti predsedu vlády J. Tisu, ministra NO gen. Čatloša, ale aj viacerých predstaviteľov nemeckej brannej moci.⁴²

Ludácky režim sa však nemohol uspokojiť len s mobilizáciou záložníkov. Ak chcel potvrdiť a demonštrovať svoju životaschopnosť, musel do vojny zapojiť celú verejnosť. Pritom úsilie o militarizáciu spoločnosti sa okrem iného odôvodňovalo tým, že v „modernom štáte nebojuje len ozbrojená armáda, ale všetci občania v zázemí, a to tak muži ako ženy, tak mladí ako starí, že bojujú všetky zložky národa so všetkým národným bohatstvom duševným aj hmotným“.⁴³ Funkciu medzičlánku medzi armádou a spoločnosťou mali tvoriť militantné jednotky HG, HM, ale aj polovojenské jednotky strany nemeckej menšiny FS.

Dňa 5. septembra vyšlo vládne nariadenie o HG, ktorého cieľom bolo sústrediť všetky sily proti jednému nepriateľovi, zároveň „legalizovať“ postavenie HG. Vydaním tohto nariadenia predchádzala niekoľkomesačná diskusia, v ktorej sa zrkadlili narastajúce rozpory medzi predstaviteľmi radikálnej a tzv. konzervatívnej línie vnútri ľudáckeho tábora. Ústrednou témou bol gardistický radikalizmus usilujúci o radikálny prevrat vyradením všetkých exponentov československej demokracie z verejného a politického života. Tomuto úsiliu však odporovala politika tzv. národného zmierenia, ktorú presadzoval sám predseda vlády J. Tiso. Vychádzala z predstavy, že pre nedostatok kvalifikovaných síl treba do výstavby štátu zapojiť všetkých ochotných prívržencov bývalého režimu. Otupenie gardistického radikalizmu si vyžiadali aj už spomínané svojvoľné excesy a výtržnosti.⁴⁴

³⁹VHA Tmava, f. Bernolák, č. k. 2, inventárne číslo (in. č.) 10, č. j. 40 475 taj., zistené závady v kázní, vystupovanie a poriadku u útvarov; f. Veliteľstvo divízejnej oblasti 2 – Vyššie veliteľstvo 2 (VDO 2 – VV 2), č. k. 1, č. j. 7 459 taj., smernice pre spravodajskú službu v zázemí zo 14. 9. 1939.

⁴⁰Slovák, 19. 9. 1939.

⁴¹VHA Tmava, f. Bernolák, č. k. 2, č. j. 15 239 taj.

⁴²Slovák, 6. 10. 1939.

⁴³Gardista, 14. 3. 1940, s. 49.

⁴⁴Radikalizmus HG sa podarilo aspoň čiastočne eliminovať už nariadením o odzbrojení HG z apríla 1939 a následne obežníkom Prezídia MV z 25. 4. 1939, podľa ktorého žiadny gardista nebol do budúcnosti oprávnený bez poverenia od príslušného štátneho úradu nikoho legitímovať, zatknúť alebo zbaviť majetku. SNA, f. Policajné riaditeľstvo, č. k. 145, číslo spisu 452, obežník Prezídia MV z 25. 4. 1939; O činnosti a organizovaní HG v období pred Salzburgom pozri SUŠKO, L.: c. d., s. 167 – 262; KORČEK, J.: S menom vedcu na štíte. Vznik, pôsobenie a zámery Hlinkovej gardy. In: Historická revue, IV, 1993, č. 6, s. 17 – 18; Ten istý: Účasť nevojenských jednotiek a dobrovoľníkov pri obrane východného Slovenska. In: Malá vojna. Príspevky a materiály z konferencie v Michalovciach, 30. 3. 1993. Bratislava 1993, 34 – 46.

V tomto kontexte sa uvedené vládne nariadenie javí ako kompromis medzi obidvoma líniami. Z HG sa stala povinná organizácia pre všetkých Slovákov vo veku 18 až 60 rokov, ktorej bola zverená starostlivosť o brannú výchovu. Užšiu previazanosť s orgánmi štátostrany potvrdzoval paragraf 4, ktorý HG definoval ako polovojenskú organizáciu v rámci HSLS. K tomu treba dodať, že práce na reorganizácii HG odštartovali už smernice Hlavného veliteľstva (HV) HG zo 7. júna 1939.⁴⁵ V priebehu augusta došlo v rámci tohto procesu k výrazným personálnym zmenám, a to v snahe očistiť HG „od všelijakých príživníkov, rozvratníkov a samozvancov“.⁴⁶ Ústupok radikálom predstavoval len paragraf 5, ktorý garde umožnil kontrolovať verejný život, sledovať dodržiavanie zákonov a spolupôsobiť pri udržiavaní verejného poriadku a bezpečnosti.⁴⁷ Realizáciou tohto opatrenia režim chcel posilniť údernosť bezpečnostného aparátu MV, ktorý sa po odsune Čechov stále stretal s nedostatkom vyškolených a režimu oddaných kádrov.⁴⁸ A to s cieľom zefektívniť spravodajskú sieť, ktorá by pokryla všetky oblasti spoločenského života a umožnila predstaviteľom režimu poznať skutočné zmýšľanie obyvateľstva. Tu treba zohľadniť fakt, že pred vojnou ešte neexistovala jednotná organizácia spravodajstva, ani Ústredňa štátnej bezpečnosti (ÚŠB), ktorá vznikla až v januári 1940.⁴⁹

Aby HG mohla aj počas mobilizácie plniť svoje funkcie, urobilo MNO určité ústupky. Z radov HG nerukovali župní a okresní velitelia spolu so zástupcami, ako i miestni velitelia.⁵⁰ Keďže armáda trpela nedostatkom dôstojníkov, zmenilo MNO pôvodné rozhodnutie a na základe rozkazu zo 4. septembra nakoniec mobilizovalo aj miestnych veliteľov HG, pokiaľ nepôsobili v sídle okresu a boli dôstojníkmi v zálohe. Výnimku dostali miestni velitelia z okresov susediacich s Maďarskom: Nitra, Pukanec, Krupina, Lovinobaňa, Revúca, Prešov, Trebišov a Michalovce,⁵¹ keďže vo vojenských, ale aj politických kruhoch vládlo znepokojenie vyvolané úvahami o tom, ako sa počas nastávajúceho konfliktu Maďarsko zachová. Vzhľadom na dôležité úlohy, ktoré HG v tomto čase pripadli, boli významní funkcionári – župní, okresní a miestni velitelia HG v sídlach okresov a ich zástupcovia uvoľňovaní zo štátnej služby, aby sa mohli nerušene venovať práci v HG.⁵²

O význame HG v súvislosti s nastávajúcim konfliktom sa vládni predstavitelia presvedčili už v súvislosti s prebiehajúcou mobilizáciou. Vzhľadom na problémy s nastupovaním záložníkov bolo možné prostredníctvom organizačnej štruktúry HG okamžite povolať niekoľko tisíc

⁴⁵Smernice upravovali aj organizačnú štruktúru HG, ktorá sa prispôbila dislokácii vojska. Územie slovenského štátu sa rozčlenilo na 12 žúp a 62 okresov HG. Podľa článku III. najvyšším veliteľom HG sa stal predseda slovenskej vlády Dr. J. Tiso. Na čele HG stál hlavný veliteľ HG – v tom čase A. Mach – menovaný slovenskou vládou. Musel byť členom najvyššej vojenskej rady a predsedníctva HSLS. Zástupcom hlavného veliteľa bol náčelník hlavného štábu HG – v tom čase K. Murgaš. Ten musel byť členom výkonného výboru HSLS. SNA, f. 604 (Hlinkova garda), 604 – 99 – 6; f. 209, 209 – 838 – 3.

⁴⁶SNA, f. 209, 209 – 837 – 10, rozkaz HV HG z 23. 5. 1939; V priebehu augusta došlo v rámci reorganizácie HG k výrazným personálnym zmenám, a to na úrovni župných a okresných veliteľstiev. Podľa organizačného rozkazu č. 1. z 15. 8. 1939 museli byť všetci funkcionári župného okresného a miestneho veliteľstva členmi HSLS. V krátkej budúcnosti malo byť reorganizované tiež Hlavné veliteľstvo HG. SNA, f. 209, 209 – 838 – 3, Služobné zvesti HG z 15. 8. 1939, s. 4.

⁴⁷Slovenský zákonník 1939, vládne nariadenie 220 Sl. z.

⁴⁸Krajinské veliteľstvo četníctva prepustilo do júna 1939 až 2 600 českých zamestnancov. SNA, f. MV, č. k. 30, zl. 7 048/39; Koncom septembra 1939 bolo zo 4 221 systemizovaných miest obsadených len 2 446. SNA, f. MV, č. k. 28, zl. 648/39; Štátne policajné úrady mali začiatkom roka 1940 v kategórii pomocných policajných strážnikov z pôvodne systemizovaných 248 miest obsadených len 185, v kategórii policajných hlavných strážnikov zo 489 miest len 297 a v kategórii policajných dôstojníckych zástupcov zo 146 len 97. SNA, f. MV, č. k. 30, zl. 7 533/39.

⁴⁹MV vydalo nariadenie o jednotnej organizácii spravodajstva 12. 10. 1939. SNA, f. 10 (ÚŠB), č. k. 2, archívna jednotka (a.j.) 47; f. MV, č. k. 26, zl. 24 619/39.

⁵⁰SNA, f. MV, č. k. 21, zl. 11 531/39; VHA Trnava, f. MNO 1939 – 1945, sp. taj., č. k. 3, č. j. 24 354, rozkaz MNO (HV) z 1. 9. 1939.

⁵¹VHA Trnava, f. MNO 1939 – 1945, sp. taj., č. k. 3, č. j. 24 380, rozkaz MNO (HV) zo 4. 9. 1939.

⁵²SNA, f. 209, 209 – 837 – 9, rozkaz HV HG č. 5 z 5. 9. 1939.

režimu oddaných vojakov.⁵³ Podľa vtedajšieho náčelníka štábu HV HG K. Danihela (v auguste 1939 vo funkcii vystriedal K. Murgaša) bolo takýmto spôsobom priamo na podporu poľnej armády povoláných 3 665 dobrovoľníkov.⁵⁴ Toto číslo však môže byť z propagandistických dôvodov nadsadené. Samostatné gardistické jednotky pod vedením armádných dôstojníkov sa však nevytvorili. Táto myšlienka narazila na odpor predstaviteľov armády, ktorým v pamäti rezonovala nedisciplinovanosť a slabé bojové skúsenosti gardistov v tzv. malej vojne v marci 1939.⁵⁵ Samostatnú jednotku (I. prápor 35. pešieho pluku) však mali vytvoriť FS oddiely. Takýto krok mal pravdepodobne len deklarovať súdržnosť medzi slovenskou armádou a nemeckým vojskom. V prípade FS, ktorá bola vo vzťahu k armádnemu veleniu ešte nedisciplinovanejšia ako HG, sa takýto postup inak vysvetliť nedá. Na druhej strane I/35 prápor sa už asi pre rýchlu demobilizáciu neorganizoval.⁵⁶

V špecifickom postavení boli tí príslušníci HG a FS, ktorí boli už pred 26. augustom pridelení k strážnej službe (strážili mosty, tunely, cesty, železničné stanice, objekty dôležité pre obranu štátu, pohraničie...). Aj napriek prebiehajúcej mobilizácii zostali na svojom mieste, kde riadne vyzbrojení prešli pod vojenské velenie.⁵⁷ Toto nariadenie sa týkalo tiež dobrovoľníkov z radov HG presúvaných po odchode vojska do pohraničia s Maďarskom na posilnenie oddelení Finančnej stráže.⁵⁸

V prípade mobilizácie HV HG disponovalo všetkými gardistami – nevojakmi od 19 do 50 rokov, ako i gardistami staršími ako 35 rokov. Po vypuknutí vojny boli vojaci mobilizovaní prostredníctvom organizačnej štruktúry HG, využití opäť na rôzne strážne, ale aj pracovné účely. Podľa K. Danihela režim takýmto spôsobom zmobilizoval spolu 20 739 gardistov.⁵⁹ Táto eventualita sa využila aj pri výstavbe Železničných strážnych oddielov (ŽSO). Podľa rozkazu z 30. augusta mali byť takéto oddiely vytvorené z členov HM vo veku 16 – 18 rokov, ako i gardistov – vojakov od 41 do 60 rokov. Ako veliteľia však boli pridelení záložní dôstojníci.⁶⁰ Postupne sa sformovalo 13 takýchto oddielov s celkovým počtom 2 475 osôb. Službu v ŽSO konali do 14. septembra, keď ich vystriedali novovytvorené útvary záložníkov.⁶¹ Podobné úlohy plnili tiež strážne jednotky zostavené z FS. Počas vojny bolo v aktívnej službe asi 2 000 FS-mannov. Na analýzu činnosti týchto jednotiek mi však zatiaľ chýbajú archívne pramene.⁶²

Gardistická propaganda považovala účasť svojich príslušníkov „na obrane územia“ za jeden z oporných pilierov, na ktorých spočívali jej „nehynúce zásluhy“. Úsilie deklarovať „uvedomelosť“ a nadšenie rukujúciich gardistov „ktorí obetovali, obetujú a sú ochotní aj v budúcnosti všetko obetovať za slovenskú slobodu“⁶³, však nie vždy korešpondovala s poznatkami, ktoré o spolupráci s HG nadobudla slovenská armáda. Na základe poznatkov z mobilizácie, muse-lo MNO konštatovať, že „nastupujúce mužstvo vo väčšine prípadov bolo nespokojné v ob-
vách o svoje doma zanechané rodiny (podobne ako väčšina ostatných záložníkov – I. B.)... V mnohých miestach sa ukázalo, že na náš ľud neplatí dobrovoľnosť, sami prehlasovali, že na

⁵³O mobilizácii záložníkov prostredníctvom HG mám informácie len zo Zvolena. Podľa rozkazu HV HG malo župné veliteľstvo postaviť jeden prápor v sile 500 – 600 záložníkov do 30 rokov. SNA, f. NS, A – 931, č. k. 117, Tn ľud 28/46, F. Málek.

⁵⁴SNA, f. NS, A – 868, č. k. 24, Tn ľud 28/45, K. Danihel.

⁵⁵VHA Trnava, f. Veliteľstvo divíznej oblasti 1 – Vyššie veliteľstvo 1, č. k. 41, č. j. 2 587/2odd. 1939, poznatky z prevedenia mobilizácie.

⁵⁶VHA Trnava, f. MNO 1939 – 1945, sp. taj., č. k. 3, č. j. 24 514, organizácia peších plukov – nariadenie z 15. 9. 1939.

⁵⁷VHA Trnava, f. MNO 1939 – 1945, sp. taj., č. k. 2, č. j. 24 370.

⁵⁸VHA Trnava, f. „55“, 55 – 59 – 1, materiál pre expozé vlády.

⁵⁹SNA, f. NS, A – 868, č. k. 24, Tn ľud 28/45, K. Danihel.

⁶⁰VHA Trnava, f. Bernolák, č. k. 2, č. j. 15 248, rozkaz veliteľstva Bernolák z 30. 8. 1939.

⁶¹VHA Trnava, f. „55“, 55 – 59 – 1, materiál pre expozé vlády.

⁶²K činnosti FS v čase vojny pozri LIPTÁK, L.: Franz Karmasin opäť na scéne. Bratislava 1962, s. 21 – 23.

⁶³Slovák, 15. 9. 1939.

čo dostanú rozkaz, že všetko vykonajú, ale dobrovoľne sa k ničomu nehlásia“. Mnohí si vybavili vyčkávacie osvedčenie. O nič lepšia nebola ani disciplína narukovaných vojakov – množili sa prípady, keď stráž svojvoľne opustila stanovisko, nedodržiavala pravidelný nástup do služby atď.⁶⁴

Režim okrem vojenských úloh prisúdil garde pomerne rozsiahle právomoci v oblasti perzekúcie zdanlivých a skutočných nepriateľov. Už tu treba naznačiť, že pôvodná snaha udržať radikalizovanú HG len v pozícii pozorného pozorovateľa zmyšľania a konania obyvateľstva, a to v intenciách vládneho nariadenia z 5. septembra, sa od začiatku ukazovala iluzórna. Ani samotné HV HG si pritom nedokázalo ustrážiť prejavy svojvoľného teroru a násilia zo strany rozvášnených gardistov (napr. okrádanie a vyberanie úplatkov od prenasledovaných osôb, vybavovanie si osobných účtov, fyzické týranie rasovo prenasledovaných osôb...). Na druhej strane činnosť a príklad gardistov mal byť pre ostatné obyvateľstvo stimulom pri rozširovaní vojnových nálad. Agitátori z radov Hlinkovej gardy dostali za úlohu šíriť medzi obyvateľstvom protipol'ské nálady. Preto každý gardista musel „presne poznať základ, zmysel a cieľ slovensko-nemeckého spojenectva. Každý musí byť oboznámený s tým, čo robili Poliaci proti slovenskému národu a aké mali plány pre budúcnosť...“⁶⁵ Podobné úlohy režim zveril aj zmilitarizovanej mládeži. K povinnostiam HM patrilo i manifestačné víťanie nemeckých transportov, účasť na celonárodnej bohoslužbe za bojujúcich vojakov. V spolupráci s HG organizovala celoštátne zbierky na podporu vojakov (občerstvenie pre prechádzajúce nemecké transporty, cigarety...), ale aj obyvateľstva zabratého územia „oslobodeného spod poľského útlatku.“⁶⁶ Každý komu neúnavní haemisti zaklopali na dvere, bol povinný prispieť v rámci svojich možností, v opačnom prípade sa z neho stával sabotér vojnového úsilia a zradca národa. HG a HM spolu organizovali aj manifestácie a iné spoločenské podujatia, ktorých cieľom bolo demonštrovať súdržnosť slovenského národa, ako i jednotnú podporu „hrdinskej“ armáde. Veľká mediálna pozornosť sa venovala dožinkovým slávnostiam v Topoľčanoch a vo Zvolene, ktoré sa uskutočnili 3. septembra. V sprievode pod tribúnami defilovali okrem zoradených šikov HG, HM miestni hasiči a miestne vojenské posádky.⁶⁷ HM spolu s HG organizačne zabezpečovala tiež „svojpomocné práce“, a to tam, kde sa v dôsledku vojny prejavil nedostatok pracovných síl. Do práce poľnohospodárskeho charakteru mali byť nasadení všetci chlapi starší ako 14 rokov, ako i všetky pracovné sily tej-ktorej obce. Nútený charakter celej akcie sa odrážal v nariadení, podľa ktorého mali byť osoby, ktoré by odopreli poslušnosť pri zadení do práce, ihneď zaistené. V prípade, že sa nejaký člen HM na práci nezúčastnil, bol zaevidovaný pod hrozbou, že „v príhodnom čase pôjde do pracovného tábora učiť sa pracovať“.⁶⁸

Úmysel zapojiť do vojny každého občana korešpondoval s potrebou zefektívniť a skvalitniť prácu štátno-bezpečnostných orgánov, najmä ich spravodajskú činnosť vytváraním siete konfidentov aj v radoch širokej verejnosti. Ako príklad možno uviesť žiadosť 2. oddelenia Vyššieho veliteľstva 2. v Banskej Bystrici, na základe ktorej vydal tamjší okresný úrad so súhlasom MV dňa 29. septembra nariadenie, podľa ktorého bol „každý obyvateľ povinný oznámiť ihneď najbližšiemu bezpečnostnému orgánu alebo úradu osoby podozrivé z vyzvedačstva a protištátnej činnosti vôbec“. Neuposlušnutie sa malo trestať peňažnou pokutou od 10 do 5 000 ko-

⁶⁴VHA Trnava, f. Hlavné vojenské veliteľstvo, č. k. 74, č. j. 206 281, poznatky z nástupu záložníkov cestou HG.

⁶⁵SNA, f. 209, 209 – 837 – 8; f. 604, 604 – 66 – 2, obežník HV HG z 9. 9. 1939.

⁶⁶Organizačne HM zabezpečila prípravu a priebeh bohoslužieb (katolíckych aj evanjelických) „za našich bojujúcich a v pohotovosti stojacich vojakov“, ktoré sa po celom Slovensku konali 17. 9. 1939. V Bratislave sa slávnostnej bohoslužby na čele HM zúčastnili aj krajinský vodca minister vnútra Dr. V. Tuka a sborový vodca Dr. A. Macek. SNA, f. 605 (Hlinkova mládež), 605 – 22 – 1, Sborové veliteľstvo HM, pracovný rozkaz č. 9; f. 604, 604 – 99 – 3, pracovný rozkaz č. 10.

⁶⁷Slovák, 5. 9. 1939.

⁶⁸SNA, f. 605, 605 – 22 – 1, Sborové veliteľstvo HM, pracovný rozkaz č. 9.

rún alebo trestom na slobode do 14 dní.⁶⁹ S podobnými výzvami sa na obyvateľstvo obracala dobová tlač.⁷⁰

Tieto a ďalšie povinnosti občana zastrešovali vládne nariadenia z 1. a 5. septembra 1939, ktorými do platnosti vstupoval zákon o obrane štátu z roku 1936, ako i vládne nariadenia, ktoré predchádzali mobilizácii zo septembra 1938.⁷¹ Tieto legislatívno-právne opatrenia upravovali aj povinnosti štátnych zamestnancov. Podľa paragrafu 64 zákona na obranu štátu musel zamestnanec akékoľvek verejnej inštitúcie vykonávať úlohy, ktoré inak nepatrili do jeho kompetencie. Na druhej strane zamestnanec, ktorý porušil svoje povinnosti, mohol byť hneď prepustený bez disciplinárneho konania. Prepustený zamestnanec strácal všetky práva vyplývajúce zo služobného pomeru. V budúcnosti nemohol byť prijatý (až na výnimky) do žiadnej verejnej inštitúcie. Podobné nariadenia platili aj v prípade verejných funkcionárov.⁷² Aktivitu štátnych úradníkov si vyunocovala aj HG, ktorá pozorovala, ako sa pri výkone svojej služby tá ktorá osoba správa.⁷³

Podľa A. Hrnka predstavovalo fungovanie štátneho aparátu v čase vojny jednu z najväčších slabín ľudáckeho režimu.⁷⁴ Doterajší archívny výskum mi to však nepotvrdil. V tejto súvislosti sú známe len pomerne rozsiahle čistky v rezorte dopravy, konkrétne v prípade zamestnancov železníc, najmä Čechov.⁷⁵ Na základe súčasného stavu poznania nemožno presvedčivo vykresliť ani vývoj vzťahu širokých vrstiev spoločnosti k Poľsku, a to napriek tomu, že vojna nebola (aspoň spočiatku) medzi obyvateľstvom populárna.⁷⁶ Možno konštatovať, že nedostatok bojového nadšenia musel režim od začiatku vyvažovať prostredníctvom širokej škály agitačno-výchovných a iných mocenských nátlakových metód. Na druhej strane treba ako tendenčné označiť tvrdenie z dielne čs. historiografie spred roka 1989, že „protivojnové hnutie, ktoré na Slovensku doznievalo ešte v nasledujúcich mesiacoch, vyúsťovalo do silného protifašistického a protivládneho postoja obyvateľstva“.⁷⁷ Práve naopak, väčšinu obyvateľstva zastrašil dobre fungujúci donucovací aparát. Spochybňovať nemožno ani schopnosti a silu štátnej propagandy a efektívnosť byrokratickej mašinérie centralizovanej štátnej správy v podmienkach totalitného režimu. A teda ani reálnu podporu „zdola“, ktorou režim, na rozdiel od iných kolaborantských štátov, disponoval. Tá stúpila najmä následkom rýchleho pádu Poľska a zisku hraničných území.⁷⁸ Široké spektrum postojov radového obyvateľstva by mohol bližšie objasniť len dôkladný výskum realizovaný na úrovni regionálnych archívov.

OPATRENIA NA ZAMEDZENIE ODPORU PROTI VOJNE

Ľudácki predstavitelia si veľmi dobre uvedomovali, že ak chcú, aby ich režim v nastávajúcom konflikte obstál, musia už v zárodku utlmiť akékoľvek protivojnové prejavy a vystúpenia. Veľká pozornosť sa mala venovať preventívnym opatreniam. Dobová tlač to zdôvodňovala

⁶⁹VHA Trnava, f. VDO 2 – VV 2, č. k. 5, č. j. 8950.

⁷⁰Slovák, 3.9., 10. 9. 1939.

⁷¹Slovenský zákonník 1939, vládne nariadenia 208 Sl. z., 213 Sl. z.

⁷²Sbírka zákonů a nařízení 1936, zákon 131 Sb. z. a n.

⁷³SNA, f. ÚŠB 209, 209 – 837 – 9, rozkaz HV HG z 3. 9. 1939.

⁷⁴HRNKO, A.: Příčiny..., c. d., s. 410.

⁷⁵Za pasívny prístup k pracovnej náplni bolo prepustených 156 železničiarov českej národnosti. „Pre protištátnu činnosť a výroký“ suspendovali a disciplinárne vyšetrovali tiež 28 zamestnancov slovenskej národnosti. Ďalších 118 zamestnancov bolo preložených, a to „pre odôvodnené, ale zjavne nedokázateľné podozrenie“ z protištátnej činnosti. Možno konštatovať, že vzhľadom na charakter obvinení išlo vo väčšine prípadov len o preventívne opatrenia. SNA, f. MV, č. k. 23, zl. 20 884/39; HRNKO, A.: Příčiny..., c. d., s. 410.

⁷⁶Tamže, s. 404 – 406.

⁷⁷Vojenské dějiny Československa (1939 – 1945) IV. díl. Praha 1988, s. 154.

⁷⁸HRNKO, A.: Příčiny..., c. d., s. 408 – 409.

svojsky: „Takým istým spôsobom akým odrážame cudzie nepriateľské ruky, ktoré siahajú na našu slobodu zvonku, takým istým spôsobom musíme odraziť aj ruky vnútorných nepriateľov slovenskej slobody.“⁷⁹

Situácia na severných hraniciach Slovenska začala viazať pozornosť bezpečnostných orgánov už krátko po 14. marci, a to v súvislosti s množiacimi sa pokusmi občanov bývalej ČSR o emigráciu do Poľska k formujúcim sa čs. légiám.⁸⁰ Situácia na severnej hranici Slovenska bola predmetom rokovania medzi slovenským ministrom národnej obrany gen. Čatlošom a šéfom nemeckého Abwehru admirálom Canarisom, ktoré sa uskutočnilo 23. mája 1939. Na základe vzájomných dohôd mala činnosť MNO na poli spravodajskom do budúca po všetkých stránkach korešpondovať s požiadavkami nemeckého Abwehru.⁸¹ O týchto otázkach slovenská strana rokovala tiež so subkomisiou pre Abwehr (kpt. R. L. von Zollhe, kpt. dr. Nagel), ktorá pracovala v rámci Nemeckej vojenskej komisie (DMK).⁸² Z hlásení spravodajskej služby je zrejmé, že už v tomto čase si Abwehr na severe Slovenska vydržoval vlastnú sieť agentov, a to tak z radov Slovákov, ako aj Poliakov, ktorých získali na spoluprácu.⁸³ Po Slovensku sa pohybovali aj agenti Sicherheitsdienstu (SD).

Na protestnú nótu nemeckého vyslanectva z júna 1939 sa vláda rozhodla sprísniť pohraničnú kontrolu, miestne úrady a bezpečnostné orgány dostali za úlohu vypracovať mesačné hlásenia s informáciami o pohybe cudzincov, počte zadržaných osôb a príčinách ich zadržania.⁸⁴ V júli sa v rámci posilnenia bezpečnosti hraníc započalo s militarizáciou Finančnej stráže, ktorá prešla pod vojenské velenie a disciplínu. Spolu s vojenskými pohraničnými prápormi utvorila nové útvary pod názvom Pohraničná stráž. Ich úlohou bolo nahradiť len nedávno rozpustenú Stráž obrany štátu.⁸⁵ Realizáciu týchto opatrení urgovali aj zástupcovia DMK, a to počas rokovania s predstaviteľmi vlády 17. júla. Tí sa museli okrem iného zaviazat', že Slovensko zastaví akékoľvek vzťahy s Poľskom a odstaví nespôľahlivé osoby z vnútropolitického vplyvu. Splnením týchto požiadaviek Nemci podmienili svoju ochotu pomôcť Slovensku po stránke vojenskej, hospodárskej a finančnej.⁸⁶

Podľa pôvodných predstáv nacistov, ktorí plánovali územie Slovenska využiť ako nástupný a tylový priestor pre svoje vojská, sa mala výkonná moc na Slovensku počas vojny preniesť na nemeckého veliteľa. Ochota ľudákov podriaďiť sa nacistickým požiadavkám však nakoniec zmenila postoj velenia nemeckého vojska.⁸⁷ Spojenie medzi veliteľstvom nemeckej 14. armády a slovenskou vládou zabezpečoval styčný dôstojník, za ktorého bol 28. augusta vymenovaný krajinský prezident Dr. J. Šimko.⁸⁸ Takýmto spôsobom mali byť Nemci informovaní o všetkých správnych opatreniach slovenskej vlády, ktoré mali vplyv na vojenské záležitosti. Požiadavky nemeckého veliteľstva boli obsiahnuté v smernici, ktorá vyšla ako vyhláška

⁷⁹Slovák, 15. 9. 1939.

⁸⁰Prvé správy sú z apríla 1939. VHA Trnava, f. „53“, signatúra 53/39 – 1/2543.

⁸¹VHA Trnava, f. MNO, Slovenská vojenská komisia (SVK), č. k. 2., bez čísla, zápisnica z rokovania.

⁸²VHA Trnava, f. MNO, SVK, čk. 2, č. j. 124; Dr. Nagel sa stal aj prvým vedúcim predsunutej služobne Abwehru v Bratislave (Abwehroffizier), ktorá bola podriadená oblastnej ústredni (Abwehrstelle) vo Viedni. Archiv Ministerstva vnútra Českej republiky (A MV ČR), f. „305“, 305 – 840 – 2.

⁸³VHA Trnava, f. VDO2 – VV2., č. k. 1., č. j. 7 420, hlásenie 2. oddelenia VDO 2 – VV 2.

⁸⁴ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Z.: Obrana národa na Slovensku (Česi v čs. demokratickom odboji na Slovensku v rokoch 1939 – 1941). In: Historie a vojenství, XLII, 1993, č.6, s. 100.

⁸⁵Veliteľom Pohraničnej stráže sa stal Mjr. pech. R. Noskovič. VHA Trnava, f. MNO 1939 – 1945, Prezídium 1939 – 1940 I. časť, sp. dôv., č. k. 3, č. j. 1365, smernice č. 1. pre vojenskú a finančne-colnú ochranu hraníc z 5. 8. 1939.

⁸⁶HRNKO, A.: Rokovanie..., c. d., s. 48; SNA, f. NS, A – 947, č. k. 139, Tnľud 12/47, F. Čatloš.

⁸⁷HRNKO, A.: Rokovanie..., c. d., s. 48 – 49.

⁸⁸SNA, f. Ministerstvo zahraničných vecí, č. k. 155, zl. 11 100/39; V období autonómie bol Krajinský úrad v Bratislave najvyšším orgánom štátnej správy na Slovensku. Jeho právomoc a agendu však postupne preberali jednotlivé rezorty ministerstiev. K zániku tejto inštitúcie došlo k 1. 1. 1940 na základe obežníka Prezídia MV. Pozri CHREŇOVÁ, J.: Štruktúra ústredných orgánov na Slovensku v rokoch 1939 – 1945. Bratislava 1977, s. 10.

k obyvateľstvu 28. augusta: „Nemecké vojenské oddiely v záujme ochrany slovenského štátneho územia, zdržujúce sa na Slovensku budú požadovať v prípade potreby od obyvateľstva plnenia (ubytovanie, stravovanie, krmivo, vozidlá, kone, pohonné látky atď.) prostredníctvom slovenskej vrchnosti. Plnenia budú platiť v hotovosti v mene slovenskej a len v prípadoch celkom výnimočných v nemeckej mene podľa prepočítavacieho kurzu 1 : 10. Slovenské úrady každého druhu nerušené úradujú ďalej, avšak osoby, ktoré sa previnia proti bezpečnosti nemeckej brannej moci, jej príslušníkom a sprievodu, alebo proti príkazom nemeckej vojenskej vrchnosti, budú sa zodpovedať pred nemeckým vojenským súdom bez ohľadu na ich štátnu príslušnosť, podľa nemeckého vojenského práva.“⁸⁹

Slovenským bezpečnostným orgánom však nacisti v skutočnosti oveľa menej dôverovali⁹⁰, čoho dôkazom je aj fakt, že záležitosti bezpečnostného charakteru so slovenskou stranou koordinovali prostredníctvom DMK, podriadenej veliteľstvu 14. armády nemeckej brannej moci. Servilnosť Ľudákov v tomto smere je možné dokumentovať tým, že 21. septembra sa v Ilave nachádzalo ešte 49 osôb zaistených na príkaz DMK (prevažne Židov a Čechov).⁹¹ Na bezpečnosť nemeckej armády na území Slovenska dozerala tajná poľná polícia (Geheime Feldpolizei) 510, ktorá úradovala na Spiši, ako i vojenská spravodajská služba. Agenti Abwehru pritom asistovali pri vypočúvaní zadržaných osôb. Počas vojny sa vystupňovala tiež činnosť SD, ktorej agenti, pohybujúci sa po území Slovenska, patrili pod oblastné ústredie SD vo Viedni a v Prahe. Vzhľadom na proklamovanú suverenitu Slovenskej republiky, nemali na jej území žiadne oficiálne úradovne.⁹² Nemci využívali aj spravodajskú službu Deutsche Partei, najmä jej militantnej organizácie FS, ktorá poznala miestne pomery a dodávala zoznamy podozrivých osôb.⁹³

V úsilí bezohľadne potlačiť akýkoľvek odpor namierený proti vojnovým aktivitám štátu, začali vládni predstavitelia koncom augusta realizovať niektoré opatrenia na zefektívnenie činnosti bezpečnostných orgánov. V tejto súvislosti bolo potrebné zabezpečiť dôslednú koordináciu činnosti bezpečnostných orgánov MV s ďalšími zložkami mocensko-represívneho aparátu (armáda, HG, FS, Finančná stráž). Tieto opatrenia zastrešoval zákon o obrane štátu z roku 1936, ktorý vstupoval do platnosti prostredníctvom vládných nariadení z 1. a 5. septembra. Je pritom charakteristické, že prostredníctvom týchto nariadení sa ľudáci pokúšali aspoň navonok legalizovať zostrenú perzekúciu, ktorá sa koncentrovala na všetkých aktívnych odporcov režimu, nepriateľských agentov, komunistov, občanov demokratickej orientácie, ale i rasovo prenasledované osoby. V pozícii podozrivého sa už apriori ocitli všetci Česi a Židia: „Ten žid, alebo ten Čech koniec-koncov nemá sa za čo oduševňovať. Slovenský štát nie je jeho srdečnou záležitosťou, lebo nie je ani snom jeho predkov. Od toho nemôžeme žiadať, aby budúcnosť slovenského národa a slobodný Slovenský štát boli mu vecou svätou a vecou srdca.“⁹⁴

Mechanizmus činnosti bezpečnostného aparátu pritom determinovalo viacero faktorov. Jedným z nich bol fakt, že niektoré kompetencie bezpečnostného aparátu MV sa dočasne pre-

⁸⁹Slovák, 30. 8. 1939.

⁹⁰Potvrďuje to aj žiadosť hlavného velenia Wehrmachtu z 31. 8. 1939, na základe ktorej šéf RSHA (Hlavný úrad rišskej bezpečnosti) R. Heydrich začiatkom septembra pričlenil k nemeckému vyslanectvu na Slovensku trojčlennú policajnú komisiu. Jej úlohou bolo pomôcť pri budovaní štátnej bezpečnostnej polície. Bližšie pozri JABLONICKÝ, J.: Z ilegality do povstania. Bratislava 1969, s. 42 – 46; SUŠKO, L.: Systém poradcov v nacistickom ovládaní Slovenska v rokoch 1939 – 1941. In: Historické štúdie, 23, Bratislava 1979, s. 6 – 8; HRADSKÁ, K.: Prípád Wisliceny. Bratislava 1999, s. 25.

⁹¹SNA, f. 209, 209 – 853 – 4, obežník Prezídia MV z 21. 9. 1939.

⁹²Bližšie pozri SUŠKO, L.: Systém..., c. d., s. 14; Podľa svedectva neskoršieho policajného ataše na nemeckom vyslanectve F. Goltza pôsobili na území Slovenska neoficiálne už v roku 1939 dve skupiny SD. Prvá pozostávala z hauptsturmführera SS Korbusa a obersturmführera SD Goldbacha a druhá zo sturmbannführera SS Krausa a untersturmführera Neugebauera. A MV ČR, f. „305“, 305 – 840 – 2, zápisnica z vypočutia zo dňa 14. 11. 1952.

⁹³LIPTÁK, L.: c. d., s. 22.

⁹⁴Slovák, 5.9. 1939.

súvali na armádu, a to najmä na území, ktoré bolo vyhlásené za operačné pásmo.⁹⁵ Podľa vládneho nariadenia zo dňa 5. septembra sa v operačnom pásme rozšírila právomoc vojenských súdov aj na civilné obyvateľstvo. Vojenské poľné sudy I. až III. inštancie vznikli v Levoči, a to na základe výnosu MNO z 28. augusta.⁹⁶ V tejto súvislosti boli aktivované oddiely poľných četníkov, ktoré mali úzko spolupracovať s okresnými četníckymi veliteľstvami. Keďže v mierových stavoch armády taketo jednotky nefigurovali (na rozdiel od súčasnosti – vojenská polícia), oddiel poľných četníkov dodalo Krajincké veliteľstvo četníctva v Bratislave.⁹⁷ Do 7. septembra bolo priamo pre „Bernolák“ pridelených 41 poľných četníkov. Podriadené veliteľstvá dostali 57 poľných četníkov.⁹⁸ Kompetencie pri zatykaní boli stanovené nasledujúcim spôsobom. Mimo operačného pásma musel poľný četník odovzdať zatknutú osobu príslušnej četníckej stanici. Osoby podozrivé zo špionáže mali byť odovzdané príslušnému vojenskému veliteľstvu. V operačnom pásme sa toto nariadenie vzťahovalo na všetky osoby.⁹⁹ Do pôsobnosti armády patrila aj ochrana severnej hranice Slovenska v spolupráci s Finančnou strážou, ako i dôležitých komunikačných a dopravných spojov (čiastočne prostredníctvom HG a FS). V súvislosti s vojnou sa výrazne angažovala vojenská spravodajská služba na poli špionáže zameranej na získavanie informácií o pomeroch v Maďarsku a pri potláčaní protištátnej propagandy. Svoju činnosť spravodajcovia úzko koordinovali s bezpečnostnými orgánmi MV. Pritom okresní náčelníci boli inštruovaní vyhovieť žiadostiam vojenských spravodajských orgánov, „ohľadne zaistenia, alebo internovania podozrivých a štátu nebezpečných osôb“. Podľa toho istého výnosu mali vojenské spravodajské orgány spolupracovať so straníckymi orgánmi HSĽS ako aj s inými orgánmi štátnej a verejnej správy, ktoré mali spravodajské možnosti.¹⁰⁰

Potlačovaciu funkciu štátnobezpečnostného aparátu sa režim pokúsil zefektívniť čo najširším zapojením HG, a to v intenciách vládneho nariadenia o HG z 5. septembra. Povinnosťou HG bolo zhromažďovať materiály o osobách, ktoré „pracujú proti Slovenskému štátu, proti slovenskej vláde, alebo proti HG“. Pozornosť sa sústreďovala najmä na „osoby židovské, české, alebo čechoslovácke, prípadne polonofilné“.¹⁰¹ Dominantné postavenie HG sa odrážalo už v dohode, ktorú uzavrel hlavný veliteľ HG A. Mach s ministrom vnútra V. Tukom 2. septembra. Podľa tejto dohody museli okresné úrady, četnícke veliteľstvá a policajné orgány okamžite kladne vybaviť všetky verbálne žiadosti župného, okresného veliteľa HG alebo ich zástupcov, ako i písomné invekтивы radových gardistov v prípade, že boli potvrdené pečiatkou zodpovedného veliteľa. Osobitná pozornosť sa venovala návrhom na zaistenie protištátne činných osôb, ich auta, alebo rádioprijímača. HG bola zverená kontrola a ochrana dôležitých úradov a podnikov. Posilnenie pozícií HG v štátnobezpečnostnej oblasti odrážala tiež právomoc zatknúť osoby, ktoré prišli z Poľska a o ktorých sa predpokladalo, že ide o „dobře vyučených agentov na šírenie paniky, nepravdivých správ alebo nedôvery voči vláde“.¹⁰² Podobné prá-

⁹⁵K rozdeleniu územia Slovenska na pole a zápolie sa pristúpilo na základe rozkazu veliteľstva „Bernolák“ z 1. 9. 1939 takto: Čertova Hoľa brig. 1248 – Dedinky (sev. Dobšiná) – Javorina brig. 1198 – Kráľova Hora brig. 1943 – Ďumbier – Smrekovica brig. 1571 – Košťany (južné Vrútky) – Rajecké Teplice – Veľká Bytča – Javorníky (všetko pre zápolie). VHA Trnava, f. Bernolák, č. k. 4, in. č. 22, č. j. 19 027 taj., všeobecný rozkaz č. 2. II. časť.

⁹⁶VHA Trnava, f. Bernolák, č. k. 4, in. č. 22, č. j. 19 027 taj., všeobecný rozkaz č. 2. II. časť; Zrušené boli dňa 6. 10. 1939 na základe rozkazu veliteľstva „Bernolák“ zo 4. 10. VHA Trnava, f. MNO 1939 – 1945, Prezídium 1939 – 1940 I. časť, sp. dôv., č. k. 3, č. j. 2104.

⁹⁷Vedúcim orgánom služby poľného četníctva bol náčelník štábu veliteľstva „Bernolák“. Jeho poradcom bol vyšší dôstojník poľného četníctva (mjr. Alojz Sonderlich), zaradený aj s oddielom k 4. oddeleniu štábu. VHA Trnava, f. Bernolák, č. k. 2, in. č. 9, č. j. 19 494 taj., poľné četníctvo, organizácia a povinnosti.

⁹⁸VHA Trnava, f. Bernolák, č. k. 3, č. j. 15 373 taj., menný zoznam poľných četníkov z 12. 9. 1939.

⁹⁹VHA Trnava, f. Bernolák, č. k. 2, in. č. 9, č. j. 19 494 taj., poľné četníctvo, organizácia a povinnosti.

¹⁰⁰VHA Trnava, f. VDO 2 – VV 2, č. k. 1, č. j. 7 459.

¹⁰¹SNA, f. 209, 209 – 837 – 8, obežník HV HG z 9. 9. 1939.

¹⁰²SNA, f. 209, 209 – 29 – 5, rozkaz HV HG č. 3 z 2. 9. 1939.

vomoci ako HG mala FS, ktorá sa plne podriadila rozkazom nemeckého Wehrmachtu a nemeckým jednotkám poskytla tlmočníkov a sprievodcov.¹⁰³

Možno konštatovať, že realizáciou naznačených opatrení sa ľudáckym režimistom darilo od začiatku posilniť činnosť jednotlivých zložiek mocensko-represívneho aparátu pri zabezpečení zázemia, ako aj časti operačného priestoru nachádzajúceho sa na území Slovenska proti akýmkoľvek protivojnovým prejavom. Činnosť bezpečnostných orgánov sa pritom vystupňovala už bezprostredne po 24. auguste, keď sa ľudácke špičky dozvedeli, že v krátkom čase sa očakáva vojna medzi Poľskom a Nemeckom (pôvodný termín bol naplánovaný na 26. augusta). V snahe zabezpečiť budúce zázemie bojujúcich armád, stúpol už v tomto období počet osôb preventívne zaistených v Ilave. Prepustení boli až na základe obežníka z 21. septembra 1939.¹⁰⁴ Aktivita bezpečnostných orgánov sa preniesla najmä do okresov, ktoré susedili s Poľskom. V pohraničných obciach boli v pohotovosti štátne úrady, vojsko, četníctvo, Finančná stráž, HG, ako i FS. Vykonávali strážnu a bezpečnostnú službu a pozorovali „všetkých podozrivých neprajníkov a doterajších škodcov Slovenského štátu.“ Veľká pozornosť bola venovaná ochrane štátnych hraníc.¹⁰⁵ Nariadením MV zo dňa 29. augusta boli uzavreté pre všetkých mužov vo veku 17 – 50 rokov.¹⁰⁶

Aby sa zabránilo „rozširovaniu poplašných správ“, vydalo MV už 28. augusta nariadenie, podľa ktorého mali byť „všetkým nespoľahlivým osobám“ odobraté rádioprijímače. Toto nariadenie sa realizovalo až do 26. septembra, keď sa prijímače „nespoľahlivým koncesionárom“ vrátili zaplombované na jedinú slovenskú, prípadne nemeckú stanicu. Orgánom četníctva a štátnej polície pri realizácii týchto nariadení asistovala HG. Podľa rozkazu HV HG mali gardisti postupovať podľa zoznamov, ktorý im vopred schválil príslušný okresný náčelník. Toto nariadenie však gardisti nie vždy dodržiavali.¹⁰⁷ Hlinkovej garde bola zverená tiež starostlivosť o prvú zberňu utečencov, ktorá vznikla už 20. augusta v Spišskom Podhradí. Vznikla na Čatlošov rozkaz a slúžila na vypočúvanie vojenských zbehov a utečencov z Poľska a Podkarpatskej Rusi. Práve preto mal byť prechod cez hranicu umožnený každej osobe, aj podozrivej, doprava do Spišského Podhradia bola zverená eskortám z radov HG a FS.¹⁰⁸

Zostrené bezpečnostné opatrenia na severe Slovenska sprevádzali aj presun časti HVV z Bratislavy na sever Slovenska. Bezpečnostné orgány mali v tejto súvislosti preveriť „štátnu spoľahlivosť“ všetkých osôb, u ktorých mali byť ubytovaní dôstojníci a rotmajstri, kancelárie jednotlivých veliteľstiev a veliteľov.¹⁰⁹ Do miest kam sa jednotlivé veliteľstvá presúvali, sa koncentrovali razie s cieľom okamžite zaistiť všetky podozrivé osoby, „hlavne

¹⁰³LIPTÁK, L.: c. d., s. 21 – 23.

¹⁰⁴VHA Trnava, f. MNO 1939 – 1945, Prezídium 1939 – 1940 I. časť, sp. dôv., č. k. 3, č. j. 1950, obežník Prezídia MV z 21. 9. 1939.

¹⁰⁵SNA, f. 604, 604 – 52 – 1, osobitný rozkaz č. 1. Okresného veliteľstva v Spišskej Novej Vsi z 26. 8. 1939.

¹⁰⁶SNA, f. MV, č. k. 22, zl. 12 736/39; Okrem toho vyhláškou MV z 13. 9. bola zavedená všeobecná vízová povinnosť pre občanov všetkých cudzích štátov, ktorí chcú navštíviť alebo opustiť územie Slovenska. Slovenský zákonník 1939, vyhláška MV 218 Sl.z.

¹⁰⁷SNA, f. MV, č. k. 22, zl. 12 415/39; MV zmenilo nariadenie o odobraní rádioaprijímačov po sťažnosti ministerstva dopravy a Slovenského rozhlasu, ktoré tým utrpeli finančné straty. SNA, f. 209, 209 – 837 – 9, rozkaz HV HG č. 11 z 26. 9. 1939.

¹⁰⁸PEJS, O.: Poľští zajatci z války nemecko-polské na Slovensku. In: Vojenská História, 3, 1999, č. 1, s. 22 – 23; VHA, f. VV2 – VDO 2, č. k. 1, č. j. 7440.

¹⁰⁹VHA Trnava, f. Bernolák, č. k. 2, in. č. 9, č. j. 11 089 dôv., smernice o utajovaní a ochrane proti vyzvedačstvu z 10. 9. 1939; Veliteľstvo slovenskej poľnej armády (krycie meno „Bernolák“) na čele s ministrom národnej obrany gen. F. Čatlošom vzniklo dňa 29. 8. Do 8. 9. sídlilo v Spišskej Novej Vsi, potom v Solivare pri Prešove a od 24. 9. do 7. 11. vo Vojenských Zruboch v Tatrách. Slovenskú poľnú armádu postupne tvorili 3. pešie divízie a Rýchla skupina. Veliteľstvo 1. divízie („Jánošík“) bolo v Spišskej Novej Vsi, 2. divízie („Škultéty“) vo Vranove a tretej („Rázus“) v Medzilaborciach, od 18. 9. v Prešove. Veliteľstvo Rýchlej skupiny s krycím názvom „Kalinčiak“ sa etablovalo v Humennom.

vyzvedačov a rozvratníkov“.¹¹⁰ Zamedziť špionáži malo nariadenie MV z 30. augusta, ktorým sa zrušilo listové tajomstvo pri poštovom styku so zahraničím (s výnimkou Nemecka a protektorátu). Od 1. septembra platila cenzúra balíkových zásielok, ako aj telegrafných a telefónnych hovorov do zahraničia.¹¹¹

Po vypuknutí vojny sa ešte prehlbila spravodajská spolupráca bezpečnostných orgánov MV, MNO, Hlinkovej gardy, HSĽS, orgánov štátnej a verejnej správy. Pozornosť sa pritom sústredila najmä na potlačenie „šepkanej propagandy“, rovnako i na zamedzenie združovania životných potrieb.¹¹² Povinnosti bezpečnostných orgánov sa rozšírili o dozor nad dodržiavaním CPO (civilná protiletectká obrana) i ďalších výnimočných opatrení, ktoré predstavovali prevenciu pred nepokojmi a nevhodnými reakciami obyvateľstva (skrátená záverečná hodina v zábavných podnikoch, zákaz tanečných zábav, zákaz združovania na uliciach a verejných miestach po určitej hodine, zákaz podávania alkoholických nápojov). Uvedené výnimočné opatrenia, ktoré sa v rôznom rozsahu realizovali vo väčšine okresov, platili až do konca októbra, keď boli na žiadosť MV zrušené.¹¹³ Medzi bezpečnostné opatrenia treba zaradiť tiež praktickú realizáciu už spomínaného vl. nariadenia z 21. júna 1939. Izoláciu židovských vojakov a záložníkov v pracovných strediskách (prvých svojho druhu) režim začal v presvedčení, že Židia sú najväčší nepriatelia slovenského národa a ako takí mali byť v čase, keď sa režim pokúšal utlmiť konflikty a „utužiť jednotu národa“, izolovaní.

V súvislosti s presúvaním bojovej aktivity nemeckých armád postupujúcich z územia Slovenska ďalej na sever, bezpečnostné orgány čoraz viac zamestnával rastúci počet utečencov, ako i iných „rušivých živlov“, ktorí prenikali cez slabo chránené hranice na územie Slovenska. Aby sa zaručila „bezpečnosť hraníc a občianstva“ rozmiestňovali sa od 10. septembra pozdĺž celej severnej hranice vojenské útvary (pešie prápory 101 – 103, V – Mjr. R. Noskovič, SV Kraľovany a pešie prápory 104 – 107, V – Mjr. J. Stenzinger, SV Prešov).¹¹⁴ Mali nahradiť medzitým rozpustenú Pohraničnú stráž a spolupracovať s inšpektorátmi a oddeleniami Finančnej stráže, HG a FS. Hraničné pásmo pritom lemovalo už aj územie zabraté Poliakmi v rokoch 1920, 1924 a 1938, ktoré slovenská armáda obsadila do 3. septembra.¹¹⁵ Zadržaní utečenci sa sústreďovali v divízyňných zhromaždiskách (jedno v oblasti každej z troch poľných divízií), ktorých ostrahu zabezpečovali jednotky HG. Odtiaľ boli v skupinách eskortovaní do ústredného zajateckého tábora Oremov Laz pri Lešti, ktorý bol v právomoci veliteľstva „Bernolák“.¹¹⁶ Počet zajatcov v táboře vzrástol v októbri, a to príchodom poľských vojakov – zbehov z Maďarska, ktorí sa cez Slovensko pokúšali vrátiť domov k svojim rodinám a ktorých zaistili slovenské bezpečnostné orgány. Podľa O. Pejsa sa otázky humanizácie života zajatcov v táboroch v praxi riešili v zhode so ženevskými do-

¹¹⁰CHORVÁT, P.: „Prešov v poľskej kampani“ (K problematike významu Prešova a jeho okolia v období účasti Slovenska na nacistickej agresii proti Poľsku v roku 1939). In: Vojenská história, 4, 2000, č. 2, s. 115.

¹¹¹Slovák, 31. 8., 2. 9. 1939.

¹¹²Pozri napríklad SNA, f. 209, 209 – 837 – 8, rozkaz Ústredného veliteľstva Rodobraný zo 6. 9. 1939.

¹¹³SNA, f. MV, č. k. 21, zl. 11 737/39.

¹¹⁴VHA Trnava, f. Bernolák, č. k. 4, in. č. 30, č. j. 15 147, rozkaz pre stráženie hraníc z 10. 9. 1939; Vymenované útvary boli vyčlenené z B útvarov samostatného práporu (S. P.) VI v Žiline (101), S. P. III v D. Kubíne (102), z prebytkov výcvikového strediska v B. Bystrici (103), z dovtedajšieho I. práporu pešieho pluku 35 (104), z B útvarov S. P. II v Prešove (105), a S.P. V v Michalovciach (106, 107). f. MNO 1939 – 1945, sp. taj., č. k. 3, č. j. 24 409; K rozpusteniu týchto strážnych práporov a k opätovnej reaktivizácii Pohraničnej stráže na tomto úseku došlo na základe rozkazu MNO (HVV) z 11. 10. 1939. VHA Praha, f. Sbirka – Slovenská armáda 1939 – 1945, č. k. 33, č. j. 17 063.

¹¹⁵ŠIMUNIČ, P.: Slovenská armáda..., c. d., s. 25; V snahe pacifikovať okamžite toto sporné územie začalo MV už v prvej polovici septembra zriaďovať dočasné četnícke stanice v siedmich obciach, výkonne podriadeným okresnému úradu v Spišskej Starej Vsi, resp. v Trstenej. VHA Trnava, f. Bernolák, č. k. 4, in. č. 21, č. j. 36 540, smernice pre výkon bezpečnostnej služby na obsadenom území z 13. 9. 1939.

¹¹⁶Bližšie pozri PEJS, O.: c. d., s. 22; VHA Trnava, f. Bernolák, č. k. 4, in. č. 22, č. j. 19 027 taj., všeobecný operačný rozkaz č. 1, 2.

hodami o zaobchádzaní s vojenskými zajatcami, aj keď Slovensko samo seba nepovažovalo za vojnový štát. Na druhej strane je otázne, ako sa k zajatcom ešte v čase vojny správali strážne zložené z členov HG. Pre úplnosť slovenská strana nedokázala v otázke svojich zajatcov zvoliť jednotný postup, ktorý by po každej stránke ctil vojnové právo, čoho dôkazom je aj fakt, že väčšinu zajatcov ľudáci už vo februári 1940 odovzdali Nemcom, kedy zanikol aj zajatecký tábor pri Lešti.¹¹⁷

V nastúpenom kurze zostrenej perzekúcie režim pokračoval aj v druhej polovici septembra, teda po skončení bojovej aktivity slovenskej poľnej armády. V obežníku HV HG z 13. septembra sa okrem iného hovorí: „... doterajšie napnutie pominulo, a preto sa zmenšili opatrenia, ktoré boli zriadené v predošlých dňoch. Niektorí starší idú domov a zatemnenie sa končí, vlaky začnú chodiť pravidelnejšie atď., ale v jednej veci musíme zostať tak prísni ako doteraz. Ide o keťasov, zdražovateľov a tých, ktorí by chceli využiť ešte aj tieto mimoriadne doby na svoje zbohnutie a najmä o tých, ktorí rozširujú paniku, nie pravdivé chýry a tým by chceli podkopávať pôdu pod nohami štátu, vlády a národ uvrhnúť do katastrofy.“¹¹⁸ Hlinkova garda naďalej plnila tiež rôzne strážne funkcie. Napríklad od 14. septembra ozbrojení gardisti hliadkovali na všetkých väčších železničných staniach a sledovali osoby podozrivé z pripravovanej emigrácie. Ak sa zistilo, že niekto plánuje vyvieť nezákonne majetok, bolo povinnosťou každého gardistu nahlásiť to príslušným bezpečnostným orgánom.¹¹⁹ Ako som už spomenul, takéto nariadenia gardisti nie vždy dodržiavali. Prenasledované osoby pritom sami lustrovali, prípadne fyzicky týrali a najčastejšie okrádali. V pozícii bezbranných obetí gardistického teroru sa najčastejšie ocitli osoby rasovo prenasledované – teda Židia.¹²⁰ Strážnu službu gardisti vykonávali až do 6. októbra, potom museli odovzdať strelné zbrane príslušnému posádkovému veliteľstvu.¹²¹

V dôsledku naznačených opatrení výrazne stúpol počet zatknutých osôb. Keďže v otázke ďalšieho postupu nevyšla jednotná úprava, bezpečnostným orgánom nebolo dlho jasné, koho majú len preventívne zaistiť a koho postaviť pred riadny súd. Aby sa udržalo zdanie legality, MV vydalo v otázke zaist'ovania podozrivých osôb počas „brannej pohotovosti“ dňa 21. septembra jednotnú úpravu. Podľa tohto nariadenia nepatrili takéto osoby do Zaisťovacieho tábora v Ilave, ale pred riadny súd.¹²² Je pravdepodobné, že realizáciou tohto nariadenia sa mali tiež odstrániť problémy, ktoré spôsobovali nedostatočné kapacity Zaisťovacieho tábora v Ilave. Efektívnosť aktivity bezpečnostných orgánov však od začiatku podkopávala činnosť justície. Do súdnej väzby sa totiž veľmi často dostávali osoby zatknuté bez akéhokoľvek dôkazu o protištátnej činnosti. Orgány ministerstva pravosúdia v takýchto prípadoch odmietali viesť trestné konanie a perzekvované osoby vracali späť policajným orgánom.¹²³ Podobná situácia bola aj pri poľných sú-

¹¹⁷Bližšie pozri PEJS, O.: c. d., s. 26 – 35.

¹¹⁸SNA, f. 209, 209 – 837 – 8, obežník HV HG z 13. 9. 1939.

¹¹⁹SNA, f. 209, 209 – 837 – 9, rozkaz HV HG č. 9 zo 14. 9. 1939.

¹²⁰Zoznam o výtrznostiach HG, ktorý vypracovala začiatkom roku 1940 Ústredňa štátnej bezpečnosti, eviduje spolu 17 prípadov za mesiac september 1939. Charakterizujem aspoň niektoré: **Pata** (okres Hlohovec) 2. 9. – 4 gardisti vtrhli do domu židovského veľkostatkára Wohlsteina, ktorého okradli a fyzicky ohrozovali. **Sered** 2. 9. – Gardisti týraním prinútili predsedu tamojšej židovskej náboženskej obce, aby v prospech HG podpísal darovaciu listinu na sumu vo výške 23 tisíc korún. Od Žida Kluga takto vymáhali 30 tisíc korún. **Humenné** 19. 9. – Okresné veliteľstvo HG vymáhalo od predsedu tamojšej židovskej náboženskej obce 50 tisíc korún, z čoho bolo vyplatených 25 tisíc korún údajne na podporu rodín gardistov, ktorí boli na fronte. **Slovenské Rastlavice** ? 9. Príslušníci HG a FS robili razie v židovských domoch a zisťovali, či dodržiavajú nariadenie o zaplombovaní rádioprijímačov, pričom so zbraňami v ruke okrádali bezbranných občanov atď. SNA, f. 209, 209 – 29 – 37.

¹²¹SNA, f. 209, 209 – 837 – 8., rozkaz HV HG č. 14 zo 6. 10. 1939.

¹²²VHA Trnava, f. MNO 1939 – 1945, Prezídium 1939 – 1940 I. časť, sp. dôv., č. k. 3, č. j. 1950, obežník MV z 21. 9. 1939.

¹²³VHA Trnava, f. MNO 1939 – 1945, Prezídium 1939 – 1940 I. časť, sp. dôv., č. k. 3, č. j. 1950, obežník ministerstva pravosúdia z 5. 9. 1939.

doch v Levoči.¹²⁴ Tu treba dodať, že justícia si aj po 14. marci udržala určitú mieru nezávislosti. Zamestnancov súdov totiž režim prebral z bývalej ČSR, kde nadobudli demokratickú právnu prax. Ich výmenu znemožňoval nedostatok kvalifikovaných síl oddaných režimu a ľudáckej ideológii. V roku 1939 sa ministerstvo pravosúdia aspoň čiastočne pokúšalo usmerniť prácu súdov prostredníctvom tlaku, ktorý na ich činnosť vyvíjali úrady verejnej obžaloby.¹²⁵ S prácou slovenskej justície neboli celkom logicky spokojní ani samotní nacisti, čoho dôkazom je sťažnosť Nemeckej vojenskej misie (spolu s Nemeckou leteckou misiou vystriedala DMK) z 18. októbra 1939, v ktorej sa Nemci ohradili proti spôsobu, akým slovenské bezpečnostné orgány zasahovali proti osobám zatknutým na príkaz DMK.¹²⁶ Nemci protestovali proti prepusteniu 29 osôb, v prípade ďalších 21 osôb sa dožadovali ďalšieho súdneho pojednávania. Ministerstvo pravosúdia v snahe nevyhrocovať ďalej situáciu, nakoniec ustúpilo. Dňa 14. novembra revidovalo svoje predchádzajúce kroky, keď nariadilo, aby osoby zatknuté na príkaz DMK boli okamžite „dodané najbližšej policajnej vrchnosti spolu s trestnými spismi na ďalšie pokračovanie“.¹²⁷

Možno konštatovať, že ľudácky režim v súvislosti s vojnou realizoval širokú škálu organizačných, legislatívno-právnych, administratívnych opatrení čím výrazne prehĺbil svoj totalitný charakter. Charakter viacerých naznačených opatrení možno na úrovni riadiacich článkov porovnávať so zákonmi, ktorých sa počas vojny dopustili nacisti v protektoráte. Pritom niektoré prezekačné opatrenia zavedené v čase vojny zostali v platnosti aj po jej skončení, tá len urýchlila ich realizáciu (napr. nariadenie o sprísnení cenzúry). V platnosti zostali aj niektoré nariadenia o HG. V súvislosti s vojnou ľudáci nenarazili na výraznejší odpor zo strany širokej verejnosti. Túto skutočnosť hodnotím ako prejav stabilizácie a konsolidácie ľudáckeho režimu. Na druhej strane organizovaný odpor (komunistický i občiansky) sa v týchto časoch len rozbiehal. Medzi najčastejšie prejavy odporu patrilo šírenie „šepkanej propagandy“, letákov, špionáž, ale i pasívita považovaná za sabotáž. Do pozornosti bezpečnostných orgánov sa tak mohol dostať každý. Zo sabotáže mohol byť obvinený aj ten, kto napríklad odmietol poskytnúť svoje auto pre potreby HG, alebo odmietol prispieť na zbierku pre vojakov. Ale tiež nepozorný obchodník, ktorého zákazník nebol spokojný s cenou ponúkaného tovaru.¹²⁸ Je charakteristické, že proti takejto masevej nezákonnosti bol radový občan úplne bezmocný.

VZOSTUP AMBÍCIÍ HG A FS

Prvé septembrové dni od začiatku potvrdzovali obavy tých, ktorí predpokladali, že radikalizácia HG prinesie so sebou vlnu nekontrolovateľného teroru a násilia. Už v rozkazoch HV HG sa dá medzi riadkami vyčítať pomerne ostrá kritika, ktorej podstata smerovala proti dokázanému zneužívaniu právomocí. Na druhej strane samotní vedúci predstavitelia HG obchádzali kompetencie štátnych orgánov, iniciovali svojvoľné zatýkanie podozrivých osôb a v tlači vyzývali k politickým čistkám. Ako príklad možno citovať článok, ktorý pod názvom *Ide sa čistiť* na všetkých stranách uverejnil Slovák 10. septembra: „Predvídali sme, že nepriatelia slovenskej veci napnú svoje sily najmä teraz

¹²⁴VHA Trnava, f. Bernolák, č. k. 2, in. č. 9, č. j. 15 167; f. „55“, 55 – 59 – 3.

¹²⁵Túto skutočnosť možno dokumentovať napr. obežníkom ministerstva pravosúdia z 15. 4. 1939, ktorý vyšiel v súvislosti s akciou namierenou proti tzv. šepkanej propagande. SNA, f. MV, č. k. 22, 12 386/39; VHA Trnava, f. MNO 1939 – 1945, Prezídium 1939 – 1940 I. časť, sp. obyč., č. k. 3, 5 101; K problémom vývoja justičného aparátu v období I. SR pozri KORČEK, J.: Slovenská republika 1943 – 1945. K pôsobeniu mocensko-represívneho aparátu a režimu. Bratislava 1999, s. 58 – 61.

¹²⁶SNA, 209, 209 – 850 – 6.

¹²⁷VHA Trnava, f. MNO 1939 – 1945, Prezídium 1939 – 1940 I. časť, sp. dôv., č. k. 3, č. j. 2568, obežník ministerstva pravosúdia zo 14. 11. 1939.

¹²⁸Pozri napríklad Slovák, 3. 9. 1939.

keď sa začína rozhodujúci boj a definitívne víťazstvo slovenského národa sa bezpečne blíži. Nemýlili sme sa. Šepkaná propaganda, ktorá vždy oplývala až obdivuhodnou fantáziou a neprekonateľnou zlomyseľnosťou zmobilizovala všetky sily, aby nášmu víťazstvu zabránila.... Ale zistilo sa, že je to práca Čechov a Židov. Páchatel'ov už pochytili a pôjdu čiastočne do žalára a čiastočne do pracovných táborov.¹²⁹ K tomu treba dodať, že A. Mach už 5. septembra nariadil náčelníkovi štábu HV HG K. Danihelovi, aby vypracoval poriadok pre pracovné tábory, ako i koncept vládneho nariadenia. Výstavba pracovných táborov sa však napriek snahe HG nerealizovala.¹³⁰

Bezpečnostné orgány MV museli viackrát zasahovať proti gardistom „pre priestupky verejne mravnostnej, bezpečnostnej a politickej povahy“.¹³¹ Skutočný obraz o tejto situácii si možno vytvoriť z elaborátu vypracovanom orgánmi ÚSB začiatkom roku 1940, teda v období, keď sa vnútropolitická kríza na Slovensku neustále prehľbovala.¹³² V čase poľskej vojny, keď sa záujmy obidvoch línií ľudackého tábora integrovali na báze vzájomnej spolupráce, sa tieto rozpory ešte darilo tmiť.

Podobné tendencie možno nájsť v radoch príslušníkov FS. Ich sebavedomie sa zvýšilo spoluprácou s nemeckými jednotkami dislokovanými na Slovensku. Na ministerstve vnútra sa v septembri množili sťažnosti miestnych orgánov na neprístopnosti ozbrojených hliadok FS, ktoré terorizovali Židov, poškodzovali štátny i súkromný majetok, okrádali miestnych občanov a obchádzali kompetencie štátnych orgánov. Mnohí tak demonštrovali svoju požiadavku za pripojenie tohto územia k Nemecku. Počas prítomnosti nemeckých vojsk na Slovensku sa MV neodvážilo kritizovať „prácu“ FS-manov. V októbri sa uspokojilo s napomenutím Hlavného veliteľstva FS v Bratislave, aj to až po opakovaných urgenciách Okresného úradu v Starej Lubovni.¹³³ Naopak, v snahe nevyhrocovať konflikty s predstaviteľmi nemeckej menšiny na Slovensku, vyšlo 27. septembra vládne nariadenie, ktorým sa upravovalo postavenie FS podobným spôsobom ako v prípade HG.¹³⁴

Posilnenie právomocí HG v štátnobezpečnostnej oblasti a zásluhy, ktoré si radikáli za organizovanie poľskej vojny začali pripisovať, výrazne posilnili ich postavenie. Svoju pozíciu chceli okamžite využiť pri presadení dlho proklamovanej požiadavky na dôslednú očistu verejného a politického života od exponentov bývalého režimu. Pre názornosť citujem z jedného obežníka HV HG: „...HG, ktorá dostala posledným vládny nariadením zákonitým podkladu bude tým prísnejšie zasahovať všade kde sú záujmy štátu a národa. Nielen právom ale povinnosťou gardistu bude pozorovať ako sa chovajú úradníci štátni, ale aj najvyšší. Ak tu zbadajú nedostatky alebo dokonca protištátne činy, ich právom a povinnosťou bude zakročiť. V budúcnosti bude braný ohľad na úsudok miestnych, okresných a župných veliteľ'ov HG pri menovaní alebo prijímaní do štátnych služieb.“¹³⁵ Od slov prešla HG veľmi rýchle k činom. Ako príklad môžem uviesť rozkaz zo 14. septembra, podľa ktorého dostali miestne a okresné veliteľ'stvá HG za úlohu vypracovať v čo najkratšom čase zoznamy majiteľ'ov licencií Čechov, Židov a Slovákov, „ktorí sa nechovali, alebo nechovajú tak, ako to vyžaduje záujem štátu (poburujú, šíria nepravdivé správy, chovajú sa pasívne atď.). V krátkom čase sa mali o tieto licencie uchádzať „zaslúžilí“ gardisti.“¹³⁶ Pri formulovaní svojich požiadaviek sa však HG prerátalo. Rýchly vzostup radikálov pribrzdili už výsledky zjazdu HSĽS v Trenčine, ktorý sa konal 28. septembra. Do užšieho predsedníctva sa okrem Tuku nedostal nikto z radikálov. Z pozície Tisovho konzervatívneho krídla bolo akékoľvek posilnenie vplyvu HG neprípustné. Po skončení poľskej vojny sa ako neudržateľný začal ukazovať aj už spomínaný paragraf 5 vl. nariadenia o HG z 5. septembra. Stabilitu režimu v tejto súvislosti začali ohrozovať vzráňajúce sa prejavy odporu ako reakcie na posta-

¹²⁹Slovák, 10. 9. 1939.

¹³⁰SNA, f. NS, II A – 898, Tn ľud 8/46, A. Mach.

¹³¹SNA, f. 209, 209 – 837 – 8, obežník Prezídia MV z 8. 9. 1939.

¹³²SNA, f. 209, 209 – 29 – 37.

¹³³SNA, f. MV, č. k. 22, zl. 12 839/39.

¹³⁴Slovenský zákonník 1939, vládne nariadenie 240 Sl. z.

¹³⁵SNA, f. 209, 209 – 837 – 8, obežník HV HG z 13. 9. 1939.

¹³⁶SNA, f. 209, 209 – 837 – 9, rozkaz HV HG č. 9. zo 14. 9. 1939.

venie a činnosť HG. Spor o postavení HG, ktorý sa ku koncu roka preniesol aj na pôdu snemu, viedol k vydaniu nového vládneho nariadenia z 21. decembra 1939. Týmto nariadením HG stratila najdôležitejšie politické výdobytky, vrátane práva na kontrolu verejného života.¹³⁷ Politický zápas vnútri ľudáckeho tábora sa však ani zďaleka neskončil. Práve naopak, jeho ďalšie prehlbovanie viedlo až k presadeniu vnútropolitických zmien v prospech radikálov, a to na základe priameho zásahu nacistov v Salzburgu v lete 1940.

I. BAKA: ZUR WIRKUNG DES REPRESSIVEN MACHTAPPARATES UND DES REGIMES
DES SLOWAKISCHEN STAATES IM ZUSAMMENHANG MIT DEM KRIEG GEGEN POLEN

Der Aufsatz ist der bis jetzt ungenügend bearbeiteten Problematik der Wirkung des Regimes und des repressiven Machtapparates (Armee, Gendarmerie, Polizei, Finanzwache, Justiz, Hlinka-Garde, Hlinka Jugend, innere Verwaltung) in der Zeit der Vorbereitungen auf die Einschaltung der slowakischen Armee in den Krieg gegen Polen und während dieses Krieges im September 1939 gewidmet.

Sowohl die „Polnische Kampagne“ als auch die eigene Teilnahme an diesem Zug enthüllten in ganzem Umfang die Abhängigkeit der Slowakischen Republik von dem nazistischen Deutschland. Mit ihrer Unterwürfigkeit festigten die Vertreter der Volkspartei ihre bis zu der Zeit unsichere Stellung und etablierten sich als Satellit und Musterstaat in dem nazistischen Wirkungskreis. Andererseits feierte der Nationalismus der Volkspartei ein Erfolg, und sogar in der Form der Einnahme der Grenzgebiete, die Polen in Jahren zwischen 1920 und 1938 gewann.

Im ersten Teil des Aufsatzes folgt der Verfasser die Zwangsmethoden, die das Regime benutzte, um die ganze Gesellschaft zu militarisieren und gleichzeitig eine allgemeine Zustimmung mit der gegenpolnischen Politik zu demonstrieren. Die Bestrebung, mit Hilfe des Nationalismus die öffentliche Meinung zu einigen, machte sich vor allem in der Hetzkampagne gegen Polen geltend. Diese dämonisierte die Polen als Aggressoren und wies auf die vorhergehende Besetzung der strittigen Grenzgebiete hin. Die Antwort auf die Frage, ob sich das Regime der Volkspartei bewährt, hing vor allem davon ab, welche Stellung die mobilisierten Reservisten einnehmen. Man kann konstatieren, dass trotz der Einsetzung mehrerer Zwangsmittel die unter den Soldaten herrschende Atmosphäre weit weg von dem Bild des vom Kampfgeist begeisterten Soldaten entfernt war, das die offizielle Propaganda bildete. Als Beweis dienen die Unruhen, die die in Kremnica zusammengesammelten Reservisten hervorriefen, und kleinere lokalen Konflikte mit der Staatsmacht. Andererseits, die Gründe für Unzufriedenheit lagen nicht vorerst in dem Bewusstsein eigener Teilnahme an dem aggressiven Krieg, sondern in den Problemen sozialen Charakters (Angst um eigene Familie und Wirtschaft, um die sich jemand kümmern musste ...). Um eine allgemeine Zustimmung mit der antipolnischen Politik zu demonstrieren, schaltete das Regime die ganze Gesellschaft in den Krieg ein. Die Funktion eines bestimmten Zwischengliedes sollten die paramilitärischen Organisationen Hlinka-Garde (HG) und Hlinka Jugend bilden, die den Stützpfiler des Regimes darstellten. Ihre Bedeutung bewährte sich bei der Erfüllung verschiedener Aufgaben sowohl militärischen Art und erzieherischen und Agitationscharakters, als auch bei der Verfolgung wirklichen oder potenziellen Gegner des Regimes. Die Zustimmung der übrigen Schichten der Gesellschaft erzwang das Regime durch die Veranstaltung von „Selbsthilfearbeiten“, Manifestationen, Sammelaktionen...

In dem zweiten Teil des Aufsatzes analysiert der Verfasser die Maßnahmen für die Verhinderung des Abscheues gegenüber dem Krieg. Das Gesetz für die Landesverteidigung aus dem Jahr 1936 sollte ihr Charakter legalisieren, und zwar trotz der Tatsache, dass die Vertreter der Volkspartei schon in der Zeit der Autonomie in 1938 den Bürgerrechten Halt machten. In diesem Zusammenhang vertiefte sich die Zusammenarbeit zwischen den Sicherheitsorganen des Innenministeriums, der Armee, HG, HSLS, den deutschen Sicherheitsorganen (SD, Abwehr...). Auf der Ebene der Leitungsglieder waren die Persektionsmaßnahmen den Eingriffen der Nazisten in Protektorat ähnlich. Die Wirkung dieser Maßnahmen untergrub die Tätigkeit der Justiz, der es gelang eine bestimmte Unabhängigkeit von der Staatsmacht zu halten. Im Zusammenhang mit dem Krieg stieß das Regime an keinen markanten Widerstand. Diese Tatsache kann man als Bezeugung einer Konsolidierung des Regimes bewerten.

In dem dritten Teil folgt der Autor den Aufstieg der Ambitionen der HG im September 1939. Die Verdienste, die sich die Radikalen für die Organisation des Krieges zuschrieben, verschärften die Konflikte in dem Lager der Volkspartei zwischen den sog. Konservativen, die den Staatsapparat beherrschten, und Radikalen, deren Ambition war, die Slowakei nach dem nazistischen Vorbild umzugestalten. Damit korrespondierte sowohl die wieder aktuelle Frage einer gründlicheren Reinigung des öffentlichen und politischen Lebens, als auch die sich vermehrenden Gewalttaten, die die fanatischen Gardisten gegen die wehrlose Bevölkerung – vor allem gegen die Juden – richteten. Furcht vor der Destabilität des Regimes bedeutete einen zeitweiligen Misserfolg diesen Ambitionen. Die Annahme der Regierungsverordnung über HG aus Dezember 1939, die ihre Kompetenzen einschränkte, bestätigte diesen Misserfolg.

¹³⁷Slovenský zákoník 1939, vládne nariadenie 310 Sl. z.